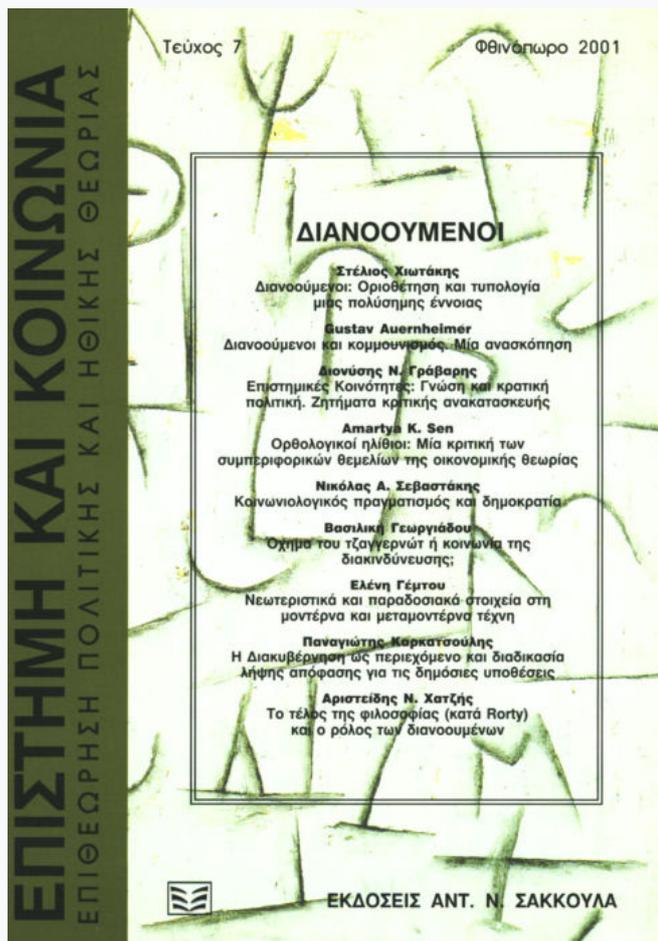

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 7 (2001)

Διανοούμενοι

Ορθολογικοί ηλίθιοι: μια κριτική στα συμπεριφορικά θεμέλια της οικονομικής θεωρίας

Amartya K. Sen

doi: [10.12681/sas.629](https://doi.org/10.12681/sas.629)

Copyright © 2015, Amartya K. Sen

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Sen, A. K. (2015). Ορθολογικοί ηλίθιοι: μια κριτική στα συμπεριφορικά θεμέλια της οικονομικής θεωρίας. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 7, 97-133. <https://doi.org/10.12681/sas.629>

Ορθολογικοί ηλίθιοι: μια κριτική στα συμπεριφορικά θεμέλια της οικονομικής θεωρίας

Amartya K. Sen^{*,**} (Σ.τ.Μ.¹)

Στο παρόν κείμενο του, ο Sen αναφέρεται σε μια κεντρική και κρίσιμη πτυχή της οικονομικής θεωρίας. Προσεγγίζει, κατ' αρχήν ιστορικά, τη μη συμβατότητα των θεωρήσεων του 'Εγωϊσμού' και του 'Ωφελιμισμού'. Το κύριο, όμως, ενδιαφέρον του στρέφεται στην εξέταση της σχέσης των παραδοσιακών οικονομικών μοντέλων με τον 'πραγματικό οικονομικό κόσμο', και πιο συγκεκριμένα στην κριτική θεώρηση της 'εικόνας του ανθρώ-

---

* Η διάλεξη αυτή, εις μνήμην Herbert Spencer, δόθηκε στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης τον Οκτώβριο του 1976 και θα συμπεριληφθεί στο *Επιστημονικά Μοντέλα και Άνθρωπος* με εκδότη τον H.Harris (1978). Δημοσιεύεται εδώ κατόπιν αδειάς του Εκδοτικού Οίκου του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης. Θα ήθελα να ευχαριστήσω για τα βοηθητικά τους σχόλια σε μια προηγούμενη εκδοχή του κειμένου τους εκδότες του Περιοδικού και τους Ake Andersson, Isaiah Berlin, Frank Hahn, Martin Hollis, Janos Kornai, Derek Parfit, Christopher Peacocke και τον Tibor Scitovsky.

** Θα έπρεπε να σημειώσουμε τα ακόλουθα για το ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Ο Amartya K. Sen, γεννημένος το 1933 στη Βεγγάλη της Ινδίας, είναι μια από τις πλέον σημαίνουσες προσωπικότητες στο χώρο της οικονομικής θεωρίας, όπως αποδεικνύεται από την κατάκτηση, πρώτον, του Βραβείου Nobel το 1998 αλλά και από το γεγονός ότι έγινε ο πρώτος Master ασιατικής καταγωγής στο Trinity College του Πανεπιστημίου του Cambridge, στο ναό, υπό μία έννοια, του βρετανικού πολιτικού κατεστημένου. Η αναγόρευση του στη θέση αυτή έγινε ύστερα από πρόταση του ίδιου του πρωθυπουργού της Μ. Βρετανίας Tony Blair, πρόταση που αποδείχθηκε ικανή να ξεπεράσει τις οποιοσδήποτε αντιδράσεις. Ο Sen διατηρεί συγχρόνως την ιδιότητα του ομότιμου καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Harvard, Lamont University Professor Emeritus, Harvard University. (Σ.τ.Μ.).

που' που προϋποθέτουν αυτά τα μοντέλα' δηλαδή, την εικόνα ενός εγωϊστή ο οποίος επιδιώκει τη μεγιστοποίηση του ίδιου οφέλους. Ο Sen δεν ελέγχει κριτικά μόνο αυτήν την 'εικόνα', κάτι που τον οδηγεί στην κατ' ουσίαν απόρριψή της, αλλά συνδυάζει και τη θεωρησή του με το πρόβλημα της σύγκρισης των επιπέδων ατομικής ευημερίας-ωφέλειας. Περαιτέρω, καταδεικνύει τον αθεμελίωτο αποκλεισμό της έννοιας της 'δέσμευσης' από τα Οικονομικά της Ευημερίας, και εν γένει τα παραδοσιακά οικονομικά μοντέλα. Η συνθεώρηση της 'δέσμευσης', η οποία αντανακλά την ' υπεύθυνη υποχρέωση' ως ηθικό όρο, διανοίγει το δρόμο στην έννοια της μετα-ταξινόμησης ως πιθανής μεθοδολογικής λύσης στο πρόβλημα της σύγκρισης διαφορετικών ατομικών επιπέδων ωφέλειας, ενώ συγχρόνως καθιστά αδήρητη την αναγκαιότητα αλλαγής της εικόνας του ανθρώπου, που ενέχεται στο σύνολο σχεδόν της παραδοσιακής οικονομικής θεωρίας. Στην αντίθετη περίπτωση, της μη αλλαγής, θα διαγωνίζεται η κυριαρχία μιας εικόνας για τον άνθρωπο, η οποία δεν απέχει πολύ από το να τον χαρακτηρίζει ως 'ορθολογικό ηλίθιο' -σύμφωνα με την ορολογία του Sen- ή ως κοινωνικά μωρό.

Η μετάφρασή μας βασίστηκε στην πρωτότυπη αγγλική έκδοση του κειμένου: Amartya K. Sen 'Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory', *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 6, Nr. 4, σσ.317-344 και δημοσιεύεται κατόπιν αδειάς του Johns Hopkins University Press ©. Όπου κατέστη αναγκαίο αντιπαραβάλαμε και τη γερμανική μετάφρασή του με τη βοήθεια του καθηγητή Ηλία Κατσούλη' η συμβολή του στην τελική έκβαση της μετάφρασης υπήρξε αποφασιστική (Π.τ.Μ.).

Ο Edgeworth (Σ.τ.Μ.²) στη *Μαθηματική Ψυχολογία* του, η οποία δημοσιεύθηκε το 1881, διατεινόταν ότι 'η πρώτη αρχή των Οικονομικών είναι ότι το κάθε υποκείμενο παρακινείται αποκλειστικά από το ατομικό του συμφέρον'.¹

Αυτή η εικόνα του ανθρώπου κυριάρχησε στα οικονομικά μοντέλα , αλλά και η φύση της οικονομικής θεωρίας έχει επηρεασθεί από αυτήν τη βασική υπόθεση σε σημαντικό βαθμό. Σε αυτό το κείμενο θα εξετάσω μερικά από τα προβλήματα που έχουν αναδυθεί από τη σύλληψη των ανθρώπινων όντων ως τέτοιων εγωϊστικών υπάρξεων.

Θα έπρεπε να επισημάνω ότι ο ίδιος ο Edgeworth συνειδητοποιούσε ότι αυτή η αποκαλούμενη ως πρώτη αρχή των Οικονομικών δεν ανταποκρινόταν ιδιαίτερος στην πραγματικότητα. Κατ' ουσίαν, αισθανόταν ότι 'ο συγκεκριμένος άνθρωπος του 19^{ου} αιώνα δεν είναι ένας καθαρός εγωϊστής, αλλά μια μικτή περίπτωση ωφελμιστή'.² Αυτό εγείρει το ενδιαφέρον ερώτημα σχετικά με το λόγο για τον οποίο ο Edgeworth επένδυσε τόσο πολύ από το χρόνο και το ταλέντο του στο να αναπτύξει μια γραμμή έρευνας της αποκαλούμενης ως πρώτης αρχής των Οικονομικών, την οποία ο ίδιος θεωρούσε ως λανθασμένη. Το θέμα που έχουμε να αντιμετωπίσουμε δεν είναι οι λόγοι που μας

παρωθούν να επικαλούμαστε συχνά αφαιρέσεις στην προσπάθειά μας να απαντήσουμε στα γενικά οικονομικά ερωτήματα – η φύση της έρευνας καθιστά αυτού του είδους τις αφαιρέσεις αναπόφευκτες – αλλά ο λόγος για τον οποίο κανείς επιλέγει μια υπόθεση την οποία ο ίδιος θεωρεί όχι απλώς ως ανακριβή ως προς τις λεπτομέρειές της, αλλά ως θεμελιώδως εσφαλμένη. Όπως θα διαπιστώσουμε, αυτό το ερώτημα βρίσκεται διαρκώς στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και των μοντέρνων οικονομικών.

Όσον αφορά την περίπτωση του Edgeworth, μέρος της απάντησης στο ερώτημα που ετέθη προηγουμένως βρίσκεται αναμφιβόλως στο γεγονός ότι δεν θεωρούσε την κεντρική υπόθεση ως λανθασμένη σε εκείνους τους ιδιαίτερους τύπους ανθρώπινης δραστηριότητας, στους οποίους εφαρμόσε αυτό που ο ίδιος αποκαλούσε ως ‘οικονομικό λογισμό’ στις περιπτώσεις δηλαδή (i) του πολέμου και (ii) του συμβολαίου. ‘Αποδεχόμενοι ότι στα ανώτερα στρώματα της ανθρώπινης φύσης υφίσταται μια τάση ή μια θετική προδιάθεση προς τους ωφελμιστικούς θεσμούς’, έθετε το ρητορικό ερώτημα: ‘μπορούμε να υποθέσουμε στα σοβαρά ότι αυτές οι ηθικές θεωρήσεις είναι σχετικές στις περιπτώσεις του πολέμου και των εμπορικών συναλλαγών’ μπορούμε να ξεριζώσουμε τον ανεξέλεγκτο πυρήνα του ανθρώπινου εγωισμού ή να ασκήσουμε μια δύναμη ισχυρή όσο εκείνη που προέρχεται από τη φυσική ορμή επιδίωξης του ατομικού συμφέροντος’.³ Θεώρησε ότι ο Sidgwick (Σ.τ.Μ.³) κατέρριψε την ‘αυταπάτη’ ότι ‘το γενικό συμφέρον είναι και ατομικό συμφέρον’, σημειώνοντας επιπλέον ότι ο Sidgwick και πάλι απέδειξε ότι ‘οι δύο ανώτερες αρχές ο Εγωϊσμός και ο Ωφελμισμός’ είναι ‘ασυμβίβαστες εκτός της περιπτώσεως της θρησκείας’. Ο Edgeworth διατεινόταν ότι ‘το πνεύμα της φιλοσοφίας της ευχαρίστησης απέχει πολύ από το να υποτιμά τη σημασία της θρησκείας, αλλά στην παρούσα έρευνα και ενασχόλησή μας με τα κατώτερα στοιχεία της ανθρώπινης φύσης, θα πρέπει να αναζητήσουμε μια κατά πολύ πιο προφανή μετάβαση, ένα περισσότερο γήινο πέρασμα από την αρχή του ατομικού συμφέροντος στην αρχή ή τουλάχιστον στην πρακτική του ωφελμισμού’.⁴

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι τα συμφραζόμενα της διαμάχης είναι σημαντικά για αυτήν την επιχειρηματολογία. Ο Edgeworth θεωρούσε ότι είχε θεμελιώσει, στο πλαίσιο της δικής του ιδιαίτερης έρευνας, την αποδοχή του ‘εγωϊσμού’ ως της θεμελιώδους υποθέσεως για την ανθρώπινη συμπεριφορά. Αισθανόταν ότι το είχε καταφέρει, θέτοντας ένα τέλος στο ενδεχόμενο αποδοχής του ‘ωφελμισμού’ ως μιας περιγραφής της πραγματικής συμπεριφοράς των ανθρώπων. Ο ωφελμισμός βέβαια δεν είναι η μόνη μη εγωϊστική

θεωρητική οπτική. Περαιτέρω, στον ενδιάμεσο χώρο των ατομικών απαιτήσεων και εκείνων του συνόλου γείρονται αξιώσεις εκ μέρους μιας ποικιλίας ανθρώπινων ομάδων – επί παραδείγματι, οικογένειες, φίλοι, τοπικές κοινότητες, ομάδες συναδέλφων, αλλά ακόμη και οικονομικές και κοινωνικές τάξεις. Οι έννοιες της οικογενειακής ευθύνης, της επιχειρηματικής ηθικής, της ταξικής συνείδησης και ούτω καθ' εξής σχετίζονται με αυτές τις ενδιάμεσες περιοχές ενδιαφέροντος, και η απόρριψη του ωφελιμισμού ως μιας περιγραφικής θεωρίας της ανθρώπινης συμπεριφοράς δεν σημαίνει ότι απομένει ο εγωϊσμός ως η μόνη εναλλακτική θεώρηση του ανθρώπου. Θα ήταν δύσκολο να αρνηθεί κανείς ότι κάποιες από αυτές τις θεωρήσεις σχετίζονται με το χώρο των διαπραγματεύσεων και της σύναψης συμβολαίων.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εξέταση του Edgeworth για το αποτέλεσμα των οικονομικών σχέσεων μεταξύ ατόμων, τα οποία επιδιώκουν αποκλειστικώς το ίδιο όφελος, έχει την αξία ότι σχετίζεται άμεσα με μια θεωρητική έρευνα η οποία διεξάγεται ήδη για περισσότερο από εκατό χρόνια. Η έρευνα αυτή ήταν στο επίκεντρο των συζητήσεων αλλά και της διαμάχης μεταξύ του Herbert Spencer, του Henry Sidgwick και άλλων σημαντικών στοχαστών εκείνης της περιόδου. Δύο χρόνια πριν εκδοθεί η *Μαθηματική Ψυχολογία* του Edgeworth, ο Herbert Spencer είχε δημοσιεύσει τη δική του εμπεριστατωμένη ανάλυση για τη σχέση μεταξύ εγωϊσμού και αλληλεγγύης στο βιβλίο του *The Data of Ethics*. Είχε φθάσει στο ενθαρρυντικό συμπέρασμα – αν και υπό μια έννοια ασαφές – ότι ‘η γενική ευτυχία πρόκειται να επιτευχθεί κυρίως μέσω της επιδίωξης, σε επαρκή βαθμό, του κάθε ατόμου της δικής του ευτυχίας’ συγχρόνως δε και υπό μία συνθήκη αμοιβαιότητας, η ευτυχία του κάθε ατόμου μπορεί να γίνει πραγματικότητα εν μέρει μέσω της επίτευξης της γενικής ευτυχίας.⁵ Στα συμφοραζόμενα αυτής της σχετικά αφηρημένης θεωρητικής έρευνας, η οικονομική ανάλυση, με τη στενή και αυστηρή έννοια του όρου, του Edgeworth, η οποία βασίστηκε πάνω σε ένα καλά προσδιορισμένο μοντέλο συμβολαίων μεταξύ δύο ατόμων που κινούνται από το ίδιο όφελος ή μεταξύ δύο τύπων (ταυτόσημων) ατόμων που επιδιώκουν το ίδιο όφελος, απάντησε με ένα σαφή τρόπο σε ένα παλιό υποθετικό ερώτημα.

Έγινε εμφανές ότι στο μοντέλο του Edgeworth, βασισμένο στην υπόθεση της εγωϊστικής ανθρώπινης συμπεριφοράς, υφίστατο μια αξιοσημείωτη αντιστοιχία ανάμεσα στα επίπεδα ισορροπίας των συναλλαγών στις ανταγωνιστικές αγορές και σε αυτό που αποκαλούμε στα μοντέρνα οικονομικά ως ‘πυρήνα’ της οικονομίας. Θεωρείται ότι ένα οικονομικό αποτέλεσμα ανήκει

στον 'πυρήνα' της οικονομίας μόνο υπό τον αποκλειστικό όρο ότι ικανοποιεί τις συνθήκες που απαιτούνται από το κριτήριο της μη αποδοχής. Μιλώντας γενικά, αυτές οι συνθήκες δεν αφορούν μόνο την περίπτωση ότι κανείς δεν θα μπορούσε να βρεθεί σε καλύτερη θέση, χωρίς να επιδεινώσει τη θέση κάποιου άλλου (η κατάσταση αυτή ονομάστηκε 'το άριστον κατά Pareto'), αλλά και την περίπτωση κατά την οποία κανένος ατόμου η θέση δεν θα γινόταν ακόμη χειρότερη από όσο θα μπορούσε να είναι χωρίς οιαδήποτε οικονομική συναλλαγή: επιπλέον, ότι κανένας συνασπισμός ατόμων, ο οποίος θα επέφερε τροποποίηση των όρων των αναμεταξύ τους συναλλαγών, δεν θα μπορούσε από μόνος του να βελτιώσει τη μοίρα των ατόμων. Ο Edgeworth έδειξε ότι, δεδομένων συγκεκριμένων γενικών υποθέσεων, οιαδήποτε καθεστώς ισορροπίας, το οποίο θα μπορούσε να αναδυθεί μέσα από μια ανταγωνιστική αγορά, θα έπρεπε να ικανοποιεί αυτές τις συνθήκες και επιπλέον θα έπρεπε να υπάγεται στους όρους του 'πυρήνα'. Υπό αυτήν την έννοια, στο μοντέλο του Edgeworth οι ισορροπίες που δημιουργούνται στην ανταγωνιστική αγορά είναι απελευθερωμένες από οποιαδήποτε δυνατή εναλλακτική διευθέτηση, δεδομένης της αρχικής κατανομής πόρων και προϋποθέσεων. Με κάποιον όμως τρόπο το αντίστροφο αποτέλεσμα προκαλεί μεγαλύτερη έκπληξη. Πιο συγκεκριμένα, εάν ο αριθμός των ατόμων κάθε κατηγορίας αυξανόταν χωρίς όριο, τότε ο πυρήνας (που αναπαριστά τέτοιας λογής αποτελέσματα, τα οποία προεκλήθησαν από την ελεύθερη και αυθόρμητη δράση των ατόμων) θα συρρικνωθεί και θα οπισθοχωρήσει προς το επίπεδο των ισορροπιών που καθορίζονται από τον ανταγωνισμό. Το ζεύγος αυτών των αποτελεσμάτων έχει γίνει αντικείμενο επεξεργασίας και περαιτέρω θεωρητικής ανάπτυξης. Στην πρόσφατη βιβλιογραφία όχι μόνο χρησιμοποιούνται παρόμοια μοντέλα αλλά γίνεται και επίκληση των ίδιων κατ' ουσίαν υποθέσεων για την ανθρώπινη συμπεριφορά: και το μεγαλύτερο μέρος της προσπάθειας επικεντρώνεται στη θεωρία της γενικής ισορροπίας.⁶

Από τη σκοπιά, όμως, της κοινωνικής ευημερίας το να συγκαταλεγεί ένα καθεστώς ισορροπίας στον πυρήνα δεν είναι ένα τόσο σπουδαίο επίτευγμα. Ένας άνθρωπος για παράδειγμα, ο οποίος θα ξεκινούσε με ελλείψεις προϋποθέσεις και πόρους, θα μπορούσε να παραμείνει φτωχός και αποκλεισμένος ακόμη και μετά τις οικονομικές συναλλαγές: και αν το μόνο που θα είχε να του προσφέρει ο ανταγωνισμός είναι το να συγκαταλεγεί με κάποιο τρόπο στον πυρήνα, τότε θα έπρεπε να τον συγχωρέσουμε, γιατί μπορεί να μην θεωρεί το επίτευγμά του και τόσο 'σπουδαία υπόθεση', καθώς θα έχει απομείνει δίχως οποιαδήποτε ιδιοκτησία. Ο Edgeworth έδωσε προσοχή σε αυτό

το ενδεχόμενο, προσεγγίζοντας το πρόβλημα της επιλογής ανάμεσα σε διαφορετικά επίπεδα ανταγωνιστικής ισορροπίας. Παρατήρησε πως για την αγαθή κοινωνία, όπως ορίζεται αυτή από την ωφελμιστική θεώρηση, 'ο ανταγωνισμός απαιτεί να συμπληρωθεί από μια διαιτησία, και η βάση μιας τέτοιας διαδικασίας επιδιαιτησίας ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη, τα οποία επιδιώκουν το ίδιο όφελος, είναι η μεγαλύτερη δυνατή ωφέλεια εν συνόλω'.⁷ Παρόλες τις όποιες επιφανειακές ενδείξεις, ο Edgeworth δεν υπεισήλθε στην εξέταση των θεσμικών πτυχών μιας τέτοιας επιδιαιτησίας και των απώτερων συνεπειών της για τη διανομή των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας. Στη βάση των επιτεύξεων του ανταγωνισμού, οσοδήποτε περιορισμένα και αν είναι αυτά, ο Edgeworth θεώρησε ότι δικαιούται να είναι 'θετικά διακείμενος υπέρ μιας πιο συντηρητικής πρόνοιας στις οποιοσδήποτε μεταρρυθμίσεις'. Υπολογίζοντας 'το όφελος που εξήχθει από προ-ωφελμιστικούς θεσμούς', ο Edgeworth εντυπωσιάσθηκε 'από μια οπτική για τη Φύση, η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί αφενός πως δεν είναι εξ ολοκλήρου κακή, σε αντίθεση με την εικόνα που μας κληροδότησε ο Mill, αφετέρου πως είναι μια πρώτη προσέγγιση του καλού'.⁸

Δεν θα με απασχολήσει σε αυτό το κείμενο η εξέταση του κατά πόσο αυτή η προσέγγιση απέχει κατ' ουσίαν αρκετά από το να αποτελεί την πραγμάτωση μιας έννοιας καλού. (Πιστεύω πως αυτό ισχύει πράγματι, ακόμη και μέσω της δομής των υποθέσεων που χρησιμοποίησε ο Edgeworth· δεν ανήκει όμως η εξέταση αυτού του θέματος στην παρούσα στοχοθέτησή μου). Ενδιαφέρομαι να προσεγγίσω εδώ εκείνη τη θεώρηση του ανθρώπου, η οποία αποτελεί μέρος της ανάλυσης του Edgeworth, και επιβιώνει εν πολλοίς άθικτη και σε μεγάλο βαθμό στη σύγχρονη οικονομική θεωρία. Αυτή η θεώρηση του ανθρώπου, βέβαια, είναι στερεότυπη και χρησιμεύει ειδικά για την αντιμετώπιση μιας σχετικά αφηρημένης διερώτησης, με την οποία είχαν καταπιασθεί ο Spencer, ο Sidgwick και μια σειρά άλλων επιφανών σύγχρονων θεωρητικών· η διερώτηση αφορά συγκεκριμένα κατά ποία έννοια και σε ποια έκταση θα μπορούσε η εγωϊστική συμπεριφορά να πραγματώσει το γενικό καλό. Το κατά πόσον, βέβαια, η εγωϊστική συμπεριφορά είναι μια ακριβής περιγραφή, η οποία αντιστοιχεί στην πραγματικότητα, δεν έχει καμμία επίπτωση στην ακρίβεια με την οποία απαντά ο Edgeworth στο προηγούμενο ερώτημα. Μέσα από τη δομή ενός περιορισμένου οικονομικού μοντέλου, η απάντηση του Edgeworth μπορεί να θεωρηθεί ως μια σαφής τοποθέτηση στην αφηρημένη θεωρητική έρευνα γύρω από τις έννοιες του εγωϊσμού και του γενικού καλού.

Αυτή η συγκεκριμένη θεωρητική διαμάχη συνεχίστηκε επί μακρό στο παρελθόν· όμως, μέχρι και σήμερα αποτελεί το κίνητρο για μια σειρά ερευνών στην οικονομική θεωρία. Η περιορισμένη φύση της έρευνας επηρέασε σημαντικά την επιλογή των οικονομικών μοντέλων και την εικόνα του ανθρώπου που ελλοχεύει σε αυτά. Ο Arrow και ο Hahn, στο καταξιωμένο πλέον κείμενό τους για τη θεωρία της γενικής ισορροπίας (Σ.τ.Μ.⁴), διατείνονται τα ακόλουθα (σσ. vi – vii):

‘Υπάρχει μέχρι την εποχή μας μια μακρά και επιβλητική σειρά οικονομολόγων, από τον Adam Smith μέχρι τους σύγχρονους οικονομολόγους, οι οποίοι επεδίωξαν να δείξουν ότι μια αποκεντρωμένη οικονομία που κινείται από το ατομικό συμφέρον και καθοδηγείται από τους δείκτες τιμών θα μπορούσε να είναι συμβατή με μια συγκροτημένη διάθεση των οικονομικών πόρων· αυτή η κατανομή των πόρων μπορεί να θεωρηθεί ως ανώτερη, με την καλή έννοια του όρου, έναντι μιας μεγάλης κατηγορίας εναλλακτικών προδιαθέσεων. Επιπροσθέτως, οι δείκτες τιμών θα λειτουργήσουν προς όφελος της ενίσχυσης και εμπέδωσης του προαναφερόμενου βαθμού συγκρότησης και συνοχής. Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε την έκπληξη που μπορεί να προκαλέσει αυτή η τοποθέτηση σε κάποιον που δεν είναι οικείος με τη συγκεκριμένη θεωρητική παράδοση. Στην ερώτηση ‘Πώς θα ήταν μια οικονομία η οποία θα κινούνταν επί τη βάση αφενός της ατομικής πλεονεξίας και αφετέρου θα ελεγχόταν από έναν πολύ μεγάλο αριθμό διαφορετικών δρώντων υποκειμένων’, η άμεση απάντηση, το πιθανότερο, του ‘κοινού νου’ θα ήταν: θα επικρατούσε χάος. Αυτή η αρκετά διαφορετική απάντηση θεωρήθηκε για μεγάλο διάστημα ως αληθής και στην πραγματικότητα διαπέρασε την οικονομική σκέψη πολλών ανθρώπων, οι οποίοι όμως δεν ήταν σε καμμία περίπτωση οικονομολόγοι. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο να διερευνήσουμε με σοβαρότητα αυτήν την αντίδραση. Για αυτήν λοιπόν την πρόταση που έχει τεθεί προς συζήτηση και έχει προκαλέσει τόσο ενδιαφέρον, είναι σημαντικό να γνωρίζουμε αν είναι αληθής ή αν θα μπορούσε να είναι αληθής. Σε μεγάλο βαθμό η ανάλυση που ακολουθεί σχετίζεται με αυτό το τελευταίο ερώτημα, το οποίο φαίνεται να έχει προκαλέσει την έντονη προσοχή των οικονομολόγων’.

Το πρωταρχικό μας ενδιαφέρον εδώ δεν είναι η σχέση ανάμεσα στα υποδεικνυόμενα μοντέλα και τον πραγματικό οικονομικό κόσμο· το ενδιαφέρον μας αφορά την ακρίβεια των απαντήσεων που έχουν δοθεί σε σαφώς προσδιορισμένα ερωτήματα και τα οποία με τη σειρά τους συνοδεύονται από προεπιλεγμένες υποθέσεις· το ενδιαφέρον μας επικεντρώνεται και στο γεγονός ότι αυτές οι υποθέσεις περιορίζουν αποφασιστικά τη φύση των μοντέ-

λων που θα μπορούσαν να γίνουν αποδεκτά στην ανάλυσή μας. Μια συγκεκριμένη εικόνα του ανθρώπου (specific concept of man) είναι βαθιά χαραγμένη στην ίδια την ερώτηση· και στην πραγματικότητα δεν είναι κανείς ελεύθερος να ξεφύγει από αυτήν την εικόνα, στο μέτρο που εμπλέκεται στην προσπάθεια να δώσει μια απάντηση σε αυτό το ερώτημα. Η φύση του ανθρώπου, λοιπόν, σε αυτά τα τρέχοντα οικονομικά μοντέλα συνεχίζει να αντανακλά την ιδιαιτερότητα συγκεκριμένων γενικών φιλοσοφικών ερωτημάτων που διατυπώθηκαν στο παρελθόν. Ο ρεαλισμός της συγκεκριμένης εικόνας του ανθρώπου δεν αποτελεί μέρος της παρούσης έρευνας.

II

Υφίσταται ένας άλλος μη εμπειρικός λόγος – και ενδεχομένως πιο απλός – για τον οποίον η εικόνα του ανθρώπου στα οικονομικά μοντέλα τείνει να είναι εκείνη του εγωϊστή που επιδιώκει το ίδιο όφελος. Είναι δυνατό να ορίσουμε με έναν τέτοιο τρόπο τα συμφέροντα ενός ατόμου ούτως ώστε, ανεξάρτητα από το τι πράττει, να μπορεί να θεωρηθεί πως προάγει τα δικά του συμφέροντα σε κάθε μεμονωμένη πράξη επιλογής.⁹ Αυτή η προσέγγιση, αν και έχει συγκεκριμενοποιηθεί σχετικά πρόσφατα με τη θεωρία της αποκαλυπτόμενης προτίμησης (theory of revealed preference), είναι παμπάλαια. Ο Joseph Butler επιχειρηματολόγησε εναντίον αυτής της αντίληψης για τον άνθρωπο στο παρεκκλήσιο του Rolls πριν από δύομιση αιώνες.¹⁰ Η έκπτωση του ανθρώπου, σε αυτήν την προσέγγιση, σε ένα ζώο, το οποίο αναζητεί το ίδιο όφελος, εξαρτάται από έναν προσεκτικό ορισμό. Αν κάποιος σε παρατηρεί και η συμπεριφορά σου δείχνει ότι επιλέγεις το χ και απορρίπτεις το ψ , τότε θεωρείται δεδομένο ότι έχεις ‘αποκαλύψει’ μια προτίμηση για το χ έναντι του ψ . Κατά συνέπεια, η προσωπική σου ωφέλεια ορίζεται με τους όρους απλώς μιας αριθμητικής αναπαράστασης αυτής της ‘προτίμησης’, στην οποία έχει αποδοθεί μεγαλύτερη ωφέλεια έναντι μιας άλλης εναλλακτικής και εν δυνάμει ‘προτίμησης’. Με αυτό το σύνολο ορισμών, με δυσκολία μπορείς να διαφύγεις από την αρχή μεγιστοποίησης της δικής σου ωφέλειας, εκτός ίσως της περιπτώσεως που θα φανείς ασυνεπής στην επιλογή σου. Ασφαλώς, αν στη μία περίπτωση επιλέξεις το χ έναντι του ψ και αμέσως μετά, σε μια άλλη περίπτωση, επιλέξεις ακριβώς το αντίθετο, μπορείς να εμποδίσεις τον θεωρητικό, που είναι υπέρμαχος της αποκαλυπτόμενης προτίμησης, από το να σου αποδώσει μια συγκεκριμένη ιεράρχηση προτιμήσεων. Με αυτόν τον τρόπο, περιορίζεις την τάση του να σου αποτυπώσει εν είδει

στερεοτύπου μια συγκεκριμένη συνάρτηση ωφέλειας. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο θεωρητικό πρότυπο, αυτή η ωφέλεια πρέπει να βγαίνει διαρκώς αύξουσα. Θα τον υποχρεώσεις έτσι να συμπεράνει είτε ότι είσαι ασυνεπής είτε ότι οι προτιμήσεις σου αλλάζουν. Βέβαια, θα μπορούσες να τον απογοητεύσεις ακόμη πιο πολύ μέσω περισσότερο εξεζητημένων ασυνεπειών.¹¹ Αν όμως είσαι συνεπής στην συμπεριφορά και στις επιλογές σου, τότε, και ανεξάρτητα από το αν είσαι ένας αμετάπειστος εγωϊστής ή ένας μαινόμενος αλτροϊστής ή ένας συνειδητοποιημένος αγωνιστής για τα ταξικά σου συμφέροντα, θα παρουσιάζεσαι μέσα σε αυτόν το μαγευτικό κόσμο των ορισμών με μια τέτοια συμπεριφορά, η οποία εξ ορισμού θα αυξάνει την ωφέλειά σου. Μπορούμε να δανειστούμε εδώ την ορολογία που χρησιμοποιήθηκε σε σχέση με τη φορολογία: πιο συγκεκριμένα, αν η δικαιολόγηση της υπόθεσης του εγωϊσμού που πρότειναν οι *Arrow* και *Hahn* απολήγει στο να είναι κατ' ουσίαν μια *αποφυγή* του θέματος, η προσέγγιση της αποκαλυπτόμενης προτίμησης μοιάζει περισσότερο με μια ακμαία και συνειδητή *υπεκφυγή*.

Αυτή η προσέγγιση του κατά προσδιορισμόν εγωϊστή μερικές φορές παρουσιάζεται ως κατ' όνομα ορθολογική επιλογή και δεν περιλαμβάνει τίποτε άλλο παρά το κριτήριο της εσωτερικής συνέπειας. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, οι επιλογές ενός ατόμου θεωρούνται 'ορθολογικές' μόνο υπό την αποκλειστική προϋπόθεση ότι *όλες* αυτές οι επιλογές μπορούν να εξηγηθούν μέσω μιας σχέσης προτίμησης συνεπούς ως προς τον ορισμό της αποκαλυπτόμενης προτίμησης: πιο συγκεκριμένα, υπό τον όρο δηλαδή ότι *όλες* οι επιλογές του συγκεκριμένου ατόμου μπορούν να εξηγηθούν ως οι επιλεγμένες και περισσότερο 'προτιμητέες' εναλλακτικές επιλογές σε σχέση με το αρχικό αξίωμα της σχέσης προτίμησης.¹² Η ορθολογικότητα αυτής της προσέγγισης βασίζεται στην ιδέα ότι ο μόνος τρόπος για να καταλάβουμε την πραγματική προτίμηση ενός ατόμου ευρίσκεται στην εξέταση των πραγματικών του επιλογών: δεν υπάρχει κανένας ανεξάρτητος από τις αποφάσεις και τις επιλογές δρόμος για την κατανόηση της στάσης ενός ατόμου έναντι των εναλλακτικών επιλογών. (Αξίζει να σημειωθεί παρεμπιπτόντως ότι αυτή η οπτική δεν απαντάται μόνο στους οικονομολόγους. Όταν πριν από πολλά χρόνια έδινα εξετάσεις στο Πανεπιστήμιο της Καλκούτα στην αγγλική φιλολογία για την απόκτηση του διπλώματος γλωσσομάθειας και επάρκειας, μία από τις ερωτήσεις που μας έθεσαν με αφορμή το *A Midsummer Night's Dream* ήταν: Συγκρίνετε τους χαρακτήρες της Ερμόνης και της Ελένης. Ποιον από τους δύο θα επιλέγατε;)

Έχω προσπαθήσει με άλλη ευκαιρία να δείξω ότι, από τη στιγμή που θα

αποφύγουμε τους παράδοξους ορισμούς για την προτίμηση και την ευημερία, αυτή η προσέγγιση προϋποθέτει συγχρόνως πολύ λίγα και πάρα πολλά. Πολύ λίγα, γιατί δεν υπάρχουν μη επιλεγμένες πηγές πληροφόρησης για την προτίμηση και την ευημερία, καθώς θεωρείται ότι αυτοί οι δύο όροι γίνονται εύκολα κατανοητοί· και πάρα πολλά, γιατί η επιλογή μπορεί να ανταναγκά έναν συμβιβασμό ανάμεσα σε ποικίλες θεωρήσεις, από τις οποίες η προσωπική ευημερία δεν είναι παρά μόνο μία.¹³

Προσφάτως, τα σύνθετα ψυχολογικά θέματα τα οποία αποτελούν τη βάση της επιλογής έχουν έρθει με ορμή στην επιφάνεια μέσω ενός αριθμού διεισδυτικών ερευνών που σχετίζονται με τις καταναλωτικές αποφάσεις¹⁴ και με τις παραγωγικές δραστηριότητες.¹⁵ Στην πραγματικότητα είναι ένα ανοικτό ερώτημα αν αυτά τα συμπεριφορικά χαρακτηριστικά μπορούν να εγκλωβισθούν μέσα στο τυπικό και στενό πρίσμα της συνεπούς επιλογής επί της οποίας βασίζεται η προσέγγιση της μεγιστοποίησης της ευημερίας.¹⁶

III

Ο Paul Samuelson έχει επισημάνει ότι πολλοί οικονομολόγοι θα ήθελαν 'να ξεχωρίσουν τα οικονομικά από την κοινωνιολογία στη βάση της ορθολογικής ή μη ορθολογικής συμπεριφοράς, όροι οι οποίοι με τη σειρά τους ορίζονται υπό το ημίφως της θεωρίας της ωφέλειας'.¹⁷ Οι κοινωνιολόγοι, δικαιολογημένα, θα μπορούσαν να θεωρήσουν ως άδικη αυτήν την οπτική των οικονομολόγων· ο σταυρός, όμως, του μαρτυρίου τον οποίον πρέπει να επωμισθούν με τη σειρά τους οι οικονομολόγοι εξαιτίας αυτής της διχοτόμησης μπορεί να γίνει αντιληπτός, αν σημειώσουμε ότι η προσέγγιση της 'ορθολογικής συμπεριφοράς', όπως αυτή ερμηνεύεται συνήθως, οδηγεί σε μια θεωρία, η οποία υπόσχεται με αξιοσημείωτο τρόπο πολύ λίγα. Η συμπεριφορά παρουσιάζεται ούτως ώστε 'να [πρέπει να] εξηγηθεί με τους όρους των προτιμήσεων, οι οποίες πάλι με τη σειρά τους ορίζονται μόνο μέσω της συμπεριφοράς'. Δεν πρέπει γι' αυτό να μας προκαλεί κατάπληξη το γεγονός της συχνής προσφυγής σε κυκλικές εξηγήσεις. Εντούτοις, ο Samuelson έχει αναμφισβότως δίκαιο, όταν βεβαιώνει ότι η θεωρία 'δεν είναι χωρίς νόημα με την τεχνική σημασία του όρου'.¹⁸ Και ο λόγος είναι αρκετά απλός. Όπως έχουμε ήδη συζητήσει, η συγκεκριμένη προσέγγιση θέτει την αξίωση της εσωτερικής συνέπειας της παρατηρούμενης επιλογής· αυτή η αξίωση, όμως, θα μπορούσε να διαψευστεί μέσω των πραγματικών παρατηρήσεων, καθι-

τώντας έτσι τη θεωρία 'μεστή νοήματος', ακριβώς με τον τρόπο που το εννοούσε ο Samuelson.

Η αξίωση της συνέπειας έχει ιδιαίτερα μεγάλη ισχύ. Μπορούν να παραχθούν από αυτή τα ποικίλα γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν τις σχέσεις διεκδίκησης. Στα παρόντα, όμως, συμφραζόμενα το κύριο θέμα μας είναι η πιθανότητα να χρησιμοποιηθεί η αξίωση της συνέπειας (consistency requirement) για πραγματικό έλεγχο. Ο Samuelson αναφέρεται λεπτομερώς στην ανάγκη για 'ιδανικές συνθήκες παρατήρησης', έτσι ώστε 'να διαφυσθούν ή να επαληθευθούν' οι συνέπειες της συγκεκριμένης θεωρητικής προσέγγισης. Όμως αυτό δεν είναι εύκολο να ικανοποιηθεί, αφού από τη μια μεριά η αγάπη μας για ποικιλία κάνει παράνομο το να αντιμετωπίσουμε ατομικές πράξεις επιλογής ως κατάλληλες μονάδες (περισσότερο απ' ό,τι συχνότερες επιλογών), ενώ από την άλλη μεριά η παρέλευση χρόνου κάνει δύσκολο να διακρίνει κανείς μεταξύ ασυνεπειών και αλλαγής προτιμήσεων. Στην πραγματικότητα, έχουν υπάρξει εξαιρετικά λίγες προσπάθειες ελέγχου της συνέπειας στην καθημερινή συμπεριφορά των ατόμων, αν και έχουν διεξαχθεί ενδιαφέροντα, χρήσιμα και σύνθετα πειράματα σε συνθήκες εργαστηρίου για τις αντιδράσεις των ατόμων κάτω από καθεστώς αβεβαιότητας. Δεν έχει, όμως, ξεκαθαρισθεί το τι λογίζεται ως αποδεκτή μαρτυρία. Εάν πραγματοποιούσες σήμερα μια έρευνα μεταξύ οικονομολόγων διαφορετικών σχολών, θα διαπίστωνες, σχεδόν σίγουρα, την συνύπαρξη αντιλήψεων όπως οι ακόλουθες: (i) η θεωρία της ορθολογικής συμπεριφοράς είναι μη διαψεύσιμη, (ii) είναι διαψεύσιμη, αλλά μέχρι τώρα δεν έχει διαψευστεί, και (iii) είναι διαψεύσιμη και πράγματι εμφανώς λανθασμένη.¹⁹

Εντούτοις, αυτή η διαπίστωση δεν αποτελεί μέρος της στοχοθέτησής μου εδώ. Ακόμη και αν μπορούσε να επιτευχθεί η επιζητούμενη συνέπεια, θα άφηνε, όπως έχουμε ήδη επισημάνει, άλλο το πρόβλημα του εγωισμού, εκτός της περιπτώσεως που ο όρος θα είχε την απολύτως καθορισμένη σημασία του, στην οποία έχω ήδη αναφερθεί. Ένας συνεπής επιλογέας μπορεί να έχει οποιονδήποτε βαθμό εγωισμού, τον οποίο θα ενδιαφερόμασταν να προσδιορίσουμε. Είναι, ασφαλώς, αληθές ότι, στην ειδική περίπτωση της καθαρά καταναλωτικής επιλογής για ιδιωτικά αγαθά, ο θεωρητικός της αποκαλυπτόμενης προτίμησης επιχειρεί να συσχετίσει την 'προτίμηση' ή την 'ωφέλεια' του ατόμου με το πακέτο των δικών του, δηλαδή αυτού του ατόμου, αγαθών. Αυτός ο περιορισμός δεν εγείρεται, εντούτοις, από κάποια απόπειρα διασφάλισης ότι το συγκεκριμένο άτομο ενδιαφέρεται αποκλειστικά μόνο για τα δικά του συμφέροντα: εγείρεται από το γεγονός ότι το δικό του

καταναλωτικό πακέτο – ή εκείνο της οικογένειάς του - είναι το μόνο πακέτο επί του οποίου ασκεί άμεσο έλεγχο μέσω των συγκεκριμένων πράξεών του επιλογής. Κατά συνέπεια, το ερώτημα του εγωϊσμού παραμένει απολύτως ανοικτό.

Θεωρώ, λοιπόν, ότι το ερώτημα αξίζει μια σαφέστερη διατύπωση από εκείνη με την οποία συνήθως απαντάται: σε αυτό το ερώτημα θα στρέψω τώρα την προσοχή μου.

IV

Όπως είδαμε, αν θα θέλαμε να απομακρυνθούμε από ‘τη μη συμπονετική απομόνωση που προϋποτίθεται αφαιρετικά από τα οικονομικά’, για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Edgeworth, θα έπρεπε να διαχωρίσουμε δύο διακριτές έννοιες: (i) τη συμπάθεια και (ii) τη δέσμευση (Σ.τ.Μ.⁵). Η πρώτη αντιστοιχεί σε εκείνη την περίπτωση κατά την οποία το ενδιαφέρον για τους άλλους επηρεάζει άμεσα την προσωπική ευημερία κάποιου ατόμου. Εάν, για παράδειγμα, αρρωσταίνεις εξαιτίας του γεγονότος ότι γνωρίζεις πως κάποιιο άνθρωποι βασανίζονται, τότε αυτό το συναίσθημα είναι μια περίπτωση συμπάθειας. Εάν, όμως, η προηγούμενη γνώση δεν σου προκαλεί το συναίσθημα πως προσωπικά εσύ ο ίδιος πάσχεις και κατά συνέπεια η εν γένει κατάσταση σου χειροτερεύει, αλλά πάλι θεωρείς συγχρόνως πως το να βασανίζεται κάποιος είναι ηθικά λάθος και μάλιστα είσαι έτοιμος να κάνεις κάτι ώστε να σταματήσεις αυτά τα βασανιστήρια, τότε αυτή είναι μια περίπτωση δέσμευσης. Δεν θα υποστηρίξω ότι οι όροι που επέλεξα έχουν οποιαδήποτε ιδιαίτερη αξία: θεωρώ όμως ότι η διάκρισή τους είναι σημαντική. Μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η συμπεριφορά που βασίζεται στη συμπάθεια είναι από μια σημαντική άποψη μια εγωϊστική συμπεριφορά, γιατί κανείς ικανοποιείται με την ικανοποίηση και τη χαρά των άλλων, ενώ λυπάται και πονά με τον πόνο και τη λύπη των άλλων, και υπό αυτήν την έννοια η επίτευξη της ευημερίας κάποιου μπορεί να βοηθηθεί από πράξεις και εκδηλώσεις συμπάθειας. Από αυτήν τη σκοπιά, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μη εγωϊστική η δραστηριότητα που βασίζεται στη δέσμευση παρά στη συμπάθεια. (Σημειώστε, εντούτοις, ότι η ύπαρξη συμπάθειας δεν συνεπάγεται ότι μια δραστηριότητα βοηθητική προς τους άλλους πρέπει υποχρεωτικώς να βασίζεται στη συμπάθεια: και αυτό, υπό την έννοια ότι η δραστηριοποίηση κάποιου ατόμου μπορεί να ενεργοποιηθεί ανεξάρτητα από το τι του προκαλεί περισσότερη ή λιγότερη ανακούφιση σε σχέση με την ευημερία των

άλλων. Θα πρέπει λοιπόν εδώ να καταπαισθούμε με το ερώτημα της αιτιότητας.)

Από κάποιες απόψεις, η έννοια της συμπάθειας μπορεί να αναλυθεί ευκολότερα σε σύγκριση με εκείνη της δέσμευσης. Όταν το συναίσθημα ευημερίας ενός ατόμου εξαρτάται ψυχολογικά από την ευημερία κάποιου άλλου, έχουμε την περίπτωση της συμπάθειας. Με την προϋπόθεση ότι όλες οι άλλες όψεις παραμένουν σταθερές, και μόνο η γνώση ότι αυξάνεται η ευημερία κάποιου άλλου ανθρώπου, βελτιώνει και την κατάσταση του συγκεκριμένου ατόμου. (Ασφαλώς, όταν η επιρροή είναι αρνητική, θα ήταν καλύτερο να αποδοθεί στη σχέση ο όρος 'αντιπάθεια', μπορούμε όμως να κάνουμε οικονομία στην ορολογία που χρησιμοποιούμε και να παραμείνουμε στον όρο συμπάθεια, επισημαίνοντας απλώς ότι η σχέση μπορεί να είναι είτε θετική είτε αρνητική.) Ενώ η συμπάθεια συσχετίζει όμοια πράγματα μεταξύ τους - δηλαδή, την ευημερία διαφορετικών ατόμων - η δέσμευση συσχετίζει τις επιλογές ως προς τα αναμενόμενα επίπεδα ευημερίας. Ένας τρόπος για να ορίσουμε τη δέσμευση, θα ήταν εκείνος μέσω ενός ατόμου το οποίο επιλέγει μια πράξη που πιστεύει ότι θα του αποφέρει ένα χαμηλότερο επίπεδο προσωπικής ευημερίας σε σύγκριση με μια εναλλακτική και διαθέσιμη για αυτόν πράξη. Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η σύγκριση γίνεται ανάμεσα σε προσδοκώμενα επίπεδα ευημερίας, και κατά συνέπεια αυτός ο ορισμός της δέσμευσης αποκλείει πράξεις που αντιστρατεύονται το προσωπικό συμφέρον· πράξεις που θα μπορούσαν να είναι απλώς το αποτέλεσμα της ατυχίας ενός ατόμου να προβλέψει τις συνέπειες.

Ένα πιο δύσκολο ερώτημα αναφέρεται, όταν η επιλογή ενός ατόμου συμβαίνει να συμπίπτει με τη μεγιστοποίηση της προσδοκώμενης προσωπικής του ευημερίας, αλλά το γεγονός αυτό δεν αποτελεί το λόγο της επιλογής του. Εάν θέλουμε να συμπεριλάβουμε και αυτό το ενδεχόμενο, μπορούμε να διευρύνουμε τον ορισμό της δέσμευσης ώστε να συμπεριλάβουμε περιπτώσεις, κατά τις οποίες οι επιλογές ενός ατόμου, αν και μεγιστοποιούν την προσδοκώμενη προσωπική ευημερία, θα μπορούσαν να μείνουν ανεπηρέαστες σε μία τουλάχιστον συνθήκη, που αντίκειται στα δεδομένα της πραγματικότητας· σε εκείνη δηλαδή τη συνθήκη κατά την οποία η πράξη που επιλέγει θα μπορούσε να σταματήσει τη μεγιστοποίηση της προσωπικής ευημερίας. Με αυτήν την περισσότερο περιεκτική έννοια, είναι δύσκολο να διαπιστωθεί η δέσμευση όχι μόνο στην περίπτωση των επιλογών των άλλων, αλλά και στην περίπτωση του ενός και αυτού ατόμου, καθώς δεν είναι πάντα σαφές το τι θα είχε πράξει κανείς υπό διαφορετικές συνθήκες. Αυτό το

ευρύτερο νόημα είναι, ίσως, ιδιαίτερος σημαντικό, όταν κανείς δρα επί τη βάσει της συνείδησης του καθήκοντος, το οποίο αν παραβιασθεί θα μπορούσε να προκαλέσει τύψεις. Η συγκεκριμένη, όμως, πράξη επιλέγεται στην πραγματικότητα στη βάση αυτής της έννοιας του καθήκοντος και όχι με το σκεπτικό της αποφυγής του δυσάρεστου συναισθήματος των τύψεων, οι οποίες θα μπορούσαν να προκύψουν αν είχε κανείς πράξει διαφορετικά. (Ασφαλώς, ακόμη και η πιο στενή έννοια της δέσμευσης θα κάλυπτε την περίπτωση κατά την οποία το δυσάρεστο συναίσθημα των τύψεων, αν υπάρξει στην πραγματικότητα, *αντισταθμίζεται* από το κέρδος σε ευημερία.)

Δεν έχω αναφερθεί ακόμη στην αβεβαιότητα που σχετίζεται με την προσδοκώμενη ευημερία. Όταν εισάγουμε την αβεβαιότητα στη συζήτησή μας, η έννοια της συμπάθειας παραμένει άθικτη, η έννοια της δέσμευσης όμως απαιτεί την επαναδιατύπωσή της. Οι αναγκαίες τροποποιήσεις θα εξαρτηθούν από τις αντιδράσεις του ατόμου στην κατάσταση αβεβαιότητας. Η πιο απλή, ίσως, περίπτωση είναι εκείνη στην οποία η ιδέα ενός ατόμου, για το τι θα είχε να του προσφέρει μια 'λοτταρία' με όρους προσωπικού κέρδους, σχηματίζεται από την 'προσδοκώμενη ωφέλεια' της προσωπικής ευημερίας (δηλαδή, θα προστεθεί η ευημερία των ατόμων, όπως αυτή προκύπτει από διαφορετικά αποτελέσματα, τα οποία κατόπιν θα πρέπει να εκτιμηθούν σύμφωνα με την πιθανότητα της εμφάνισης ενός εκάστου αποτελέσματος). Σε αυτήν την περίπτωση, η συνολική συζήτηση μετασχηματίζεται αντικαθιστώντας απλώς την προσωπική ευημερία με την *προσδοκώμενη* προσωπική ευημερία. Τότε, η δέσμευση περιλαμβάνει την επιλογή μιας δραστηριότητας, η οποία αποφέρει μια χαμηλότερη προσδοκώμενη ευημερία σε σύγκριση με κάποια άλλη διαθέσιμη εναλλακτική δραστηριότητα. (Το ευρύτερο, επίσης, νόημα της δέσμευσης μπορεί να τροποποιηθεί αντιστοίχως.)

Στην ορολογία της μοντέρνας οικονομικής θεωρίας, η συμπάθεια είναι μια περίπτωση 'έξωτερικότητας'. Πολλά μοντέλα αποκλείουν τις εξωτερικότητες, όπως για παράδειγμα το καθιερωμένο μοντέλο που αποσκοπεί στο να αποδείξει ότι μια ανταγωνιστική ισορροπία είναι άριστη κατά Pareto και ότι ανήκει στον πυρήνα της οικονομίας. Εάν επρόκειτο να αναγνωριστεί η ύπαρξη της συμπάθειας σε αυτά τα μοντέλα, κάποια από αυτά τα αμετάβλητα αποτελέσματα θα μπορούσαν να ανατραπούν, όχι βέβαια όλα.²⁰ Κάτι τέτοιο όμως δεν θα απαιτούσε μια σημαντική αναθεώρηση της βασικής δομής αυτών των μοντέλων. Από την άλλη μεριά, η δέσμευση πράγματι περιλαμβάνει, με το πραγματικό νόημα του όρου, τη δυνατότητα μιας επιλογής που αντίκειται, παρά τα δεδομένα, στην έννοια των προτιμήσεων· έτσι, μια τέτοια επιλογή

υπονομεύει την κεντρική υπόθεση ότι μια επιλεγμένη εναλλακτική πράξη θα πρέπει να είναι καλύτερη γι' αυτούς που την επιλέγουν απ' ό, τι οι άλλες (ή τουλάχιστον το ίδιο καλή.) Κάτι τέτοιο ασφαλώς θα απαιτούσε να σχηματισθούν τα μοντέλα με έναν ουσιαστικά διαφορετικό τρόπο.

Η αντίθεση ανάμεσα στη συμπάθεια και τη δέσμευση μπορεί να διευκρινισθεί με μια ιστορία δυο αγοριών τα οποία βρήκαν δύο μήλα, το ένα μεγάλο και το άλλο μικρό. Το αγόρι *A* λέει στο αγόρι *B*, 'Διάλεξε εσύ'. Αμέσως το *B* παίρνει το μεγάλο μήλο. Εκνευρισμένο το αγόρι *A* παρατηρεί πως αυτό ήταν μια ασυγχώρητη αδικία. 'Γιατί;' τον ρωτά το αγόρι *B*. 'Ποιο θα διάλεγες εσύ, αν ήσουν στη θέση μου;' Και το αγόρι *A* απαντά, 'Μα ασφαλώς το μικρότερο'. Τότε το αγόρι *B*, θριαμβολογώντας, του λέει, 'Τότε για ποιο λόγο παραπονιέσαι; Αυτό το μήλο τελικά έχεις πάρει!' Το *B* έχει κερδίσει βεβαίως αυτό το γύρο του επιχειρήματος και στην πραγματικότητα το *A* δεν θα είχε χάσει απολύτως τίποτα εξαιτίας της επιλογής του *B*, με δεδομένο όμως ότι η υποθετική του επιλογή θα βασιζόταν στη συμπάθεια σε αντίθεση με μια άλλη επιλογή που θα βασιζόταν στη δέσμευση. Ο θυμός, όμως, του *A* δείχνει πως το πιθανότερο δεν ήταν στην πραγματικότητα αυτή η περίπτωση.

Η δέσμευση, ασφαλώς, συνδέεται στενά με την ηθική κάποιου. Όμως η έννοια της ηθικής, σε αυτά τα συμφραζόμενα και μάλιστα με το τόσο ευρύ νόημα, καλύπτει μια ποικιλία επιρροών από τις θρησκευτικές έως τις πολιτικές και από εκείνες που δεν έγιναν κατανοητές με σωστό τρόπο μέχρι εκείνες που θεμελιώθηκαν μέσω επιχειρημάτων. Όταν στο έργο του Bernard Shaw, *The Devil's Disciple*, η Judith Anderson την επιθυμία του Richard Dudgeon να κρεμαστεί στη θέση του άνδρα της, την ερμηνεύει ότι προέρχεται είτε από τη συμπάθεια προς τον άνδρα της είτε από την αγάπη του για αυτήν, ο Richard επιμένει ότι αυτό δεν ισχύει: 'Αυτό που έκανα εχθές το βράδυ, το έκανα σε καθεστώς απολύτου ψυχραιμίας. Ο άνδρας σου με ενδιαφέρει λίγο, το ίδιο και εσύ, αλλά και ο ίδιος ο εαυτός μου λίγο με ενδιαφέρει. Δεν είχα κανένα κίνητρο και κανένα συμφέρον. Το μόνο που μπορώ να σου πω είναι ότι, όταν έφθασε η κρίσιμη ώρα να γλυτώσω το λαϊμό μου και να περάσω τη θηλιά σε έναν άλλο άνδρα, δεν μπόρεσα να το κάνω'.²¹

Εκείνο το χαρακτηριστικό της δέσμευσης που με ενδιαφέρει περισσότερο εδώ είναι το γεγονός ότι τοποθετεί ένα είδος σφήνας ανάμεσα στην προσωπική επιλογή και την προσωπική ευημερία, αλλά και το γεγονός ότι στο μεγαλύτερο μέρος της η παραδοσιακή οικονομική θεωρία βασίζεται πάνω σε μια ταύτιση αυτών των δύο εννοιών. Μερικές φορές, αυτή η ταύτιση συσκοτίζεται από την αμφισημία του όρου 'προτίμηση', καθώς η συνηθισμένη

χρήση της λέξης επιτρέπει την ταύτιση της προτίμησης με την έννοια της καλύτερευσης της κατάστασης κάποιου και την ίδια στιγμή, μάλιστα, δεν είναι τελείως ασυνήθιστο να ορίζεται και να συγγέεται η έννοια του 'προτιμητέου' με εκείνη του 'επιλεγμένου'. Στην πραγματικότητα, δεν έχω κάποιο ισχυρό επιχείρημα για τη 'σωστή' χρήση της λέξης 'προτίμηση', και θα ήμουν ικανοποιημένος εφόσον και οι δύο χρήσεις δεν γίνονται *συγχρόνως*, αποβλέποντας σε μια εμπειρική εκτίμηση της αξίας των δύο ορισμών.²² Η βασιική σύνδεση μεταξύ της επιλογής συμπεριφοράς και της ευημερίας στο παραδοσιακό μοντέλο διαχωρίζεται, όταν η δέσμευση γίνεται αποδεκτή ως ένα συστατικό στοιχείο της επιλογής.

V

'Πολύ καλά', θα μπορούσες να πεις, 'πόσο σχετικά, όμως, είναι όλα αυτά με το είδος επιλογών για το οποίο ενδιαφέρεται η οικονομία; Τα οικονομικά δεν σχετίζονται και τόσο με την πορεία του Richard Dudgeon προς την αγχόνη'. Νομίζω πως θα μπορούσε να συμφωνήσει κανείς αμέσως ότι για πολλούς τύπους ανθρώπινης συμπεριφοράς το πιθανότερο είναι η δέσμευση να μην αποτελεί ένα σημαντικό συστατικό τους. Στην απόκτηση πολλών ιδιωτικών καταναλωτικών αγαθών, ο σκοπός άσκησης της δέσμευσης θα ήταν πράγματι πολύ περιορισμένος και θα μπορούσε να παρουσιασθεί μόνο σπανίως και σε κάποιες εξωτικές περιπτώσεις, όπως στο μπουζουτάρισμα των αβοκάτο από την Νότια Αφρική ή την αποφυγή των διακοπών στην Ισπανία. Κατά συνέπεια, για πολλές έρευνες της καταναλωτικής συμπεριφοράς και ερμηνείας αυτής της συμπεριφοράς η έννοια της δέσμευσης δεν αποτελεί ένα μεγάλο πρόβλημα. Ακόμη και η έννοια της συμπάθειας μπορεί να μην είναι ιδιαίτερος σημαντική, καθώς οι πηγές της διαπροσωπικής αλληλεξάρτησης εδράζονται αλλού· για παράδειγμα, στην επιθυμία μας να προσαρμολοζώμαστε στο status των γειτόνων μας ή να επηρεαζώμαστε από τις συνήθειες άλλων ανθρώπων.²³

Τα οικονομικά όμως δεν ασχολούνται μόνο με την καταναλωτική συμπεριφορά· μα ούτε και η έννοια της κατανάλωσης περιορίζεται στα 'ιδιωτικά αγαθά'. Μια περιοχή στην οποία το ερώτημα της δέσμευσης καθίσταται σημαντικό είναι αυτή των αποκαλούμενων ως 'δημόσιων αγαθών'. Αυτού του είδους τα αγαθά θα πρέπει να αντιπαραβληθούν προς τα 'ιδιωτικά αγαθά', τα οποία έχουν το γνώρισμα ότι δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν από περισσότερα του ενός πρόσωπα: εάν έφαγες ένα κομμάτι της μηλόπιττας, δεν

θα μπορούσα να καταβροχθίσω το ίδιο κομμάτι και εγώ. Αυτό είναι κάτι, όμως, που δεν ισχύει για τα 'δημόσια αγαθά', για παράδειγμα ένας δρόμος ή ένα δημόσιο πάρκο των οποίων και εσύ και εγώ είμαστε σε θέση να κάνουμε χρήση. Σε πολλά οικονομικά μοντέλα τα μόνα παρακτά αγαθά είναι τα ιδιωτικά αγαθά, και αυτό συμβαίνει ιδιαίτερα συχνά σε εκείνα τα μοντέλα τα οποία επικαλούνται την 'αόρατη χείρα', και στην οποία αποδίδουν το χρέος να κάνει ορατό το αγαθό. Στην πραγματικότητα όμως τα δημόσια αγαθά είναι σημαντικά στις περισσότερες οικονομίες και καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα υπηρεσιών από τους δρόμους και το φωτισμό τους μέχρι την άμυνα. Υπάρχουν σημαντικές ενδείξεις ότι το μερίδιο των δημόσιων αγαθών στην εθνική κατανάλωση έχει αυξηθεί κατακόρυφα στις περισσότερες χώρες του κόσμου.

Επιπροσθέτως, το πρόβλημα του βέλτιστου καταμερισμού των δημόσιων αγαθών έχει συζητηθεί εκτενώς στην πρόσφατη οικονομική βιβλιογραφία.²⁴ Έχει δοθεί ιδιαίτερος μεγάλη προσοχή στο πρόβλημα της ορθής αποκάλυψης των προτιμήσεων. Αυτό το πρόβλημα παρουσιάζεται με σαφήνεια στην περίπτωση των σχημάτων επιδότησης, στα οποία ένα άτομο χρεώνεται ανάλογα με τα ευεργετήματα που λαμβάνει. Το κύριο πρόβλημα επικεντρώνεται στο γεγονός ότι συμφέρει στον καθένα να υποτιμήσει την ωφέλεια που προσδοκά. Αυτή όμως η υποτίμηση μπορεί να οδηγήσει και στην απόρριψη ενός δημόσιου σχεδίου, το οποίο διαφορετικά θα μπορούσε να δικαιολογηθεί, εάν ήταν γνωστή η ατομική ωφέλεια του καθενός. Μερικές φορές, η ανάλυση αυτής της δυσκολίας αναφέρεται και ως το πρόβλημα του 'λαθρεπιβάτη'. Μάλιστα αυτό το πρόβλημα έχει οδηγήσει στο να προταθούν κάποια ιδιαίτερος ευφυή θεωρητικά σχήματα παράκαμψης αυτής της αναποτελεσματικότητας, μέσα όμως στο πλαίσιο της ανθρώπινης δραστηριότητας που εφορμάται από εγωϊστικά κίνητρα.²⁵ Ο μηχανισμός της ανταμοιβής κατασκευάζεται με τόσο πανούργο τρόπο, ώστε τα άτομα να έχουν ένα κίνητρο να αποκαλύψουν με ακρίβεια την πραγματική τους επιθυμία να πληρώσουν για το δημόσιο αγαθό, το οποίο βρίσκεται κάθε φορά υπό συζήτηση. Μια δυσκολία σε αυτήν τη λύση προκύπτει από έναν υποτιθέμενο περιορισμό των στρατηγικών πιθανοτήτων ενώπιον των οποίων βρίσκεται το άτομο· ο καταμερισμός αυτών των πιθανοτήτων οδηγεί σε ένα αποτέλεσμα του μη πιθανού.²⁶ Μια άλλη δυσκολία αφορά το γεγονός ότι δίνοντας κίνητρα στα άτομα για να αποκαλύψουν την αλήθεια, σπαταλώνται χρήματα και η κατανομή του εισοδήματος μετατοπίζεται με έναν τρόπο που δεν καθοδηγείται από διανεμητικά κριτήρια. Αυτό το αποτέλεσμα, ασφαλώς, μπορεί να ισοσταθμισθεί

από μια επαναδιανομή των αρχικών κληροδοτημάτων και των μεριδιών κέρδους²⁷. μια τέτοια όμως επαναδιανομή δημιουργεί προφανώς τα δικά της προβλήματα.

Σε αυτό το πρόβλημα κεντρική είναι η υπόθεση ότι, όταν ερωτώνται τα άτομα, απαντούν με τέτοιο τρόπο ώστε να μεγιστοποιήσουν το προσωπικό τους κέρδος. Πόσο καλή είναι αυτή η υπόθεση; Αμφιβάλω ότι είναι πολύ καλή, σε γενικές γραμμές. (Με ρωτά, 'Πού είναι ο σιδηροδρομικός σταθμός;' Έκε' του απαντώ, δείχνοντας προς το σημείο του ταχυδρομείου, και συνεχίζω 'σε παρακαλώ, θα μου ταχυδρομήσεις αυτό το γράμμα καθ' οδόν;' Και εκείνος μου λέει, 'Ναι', αποβλέποντας στο να ανοίξει το φάκελο και να ελέγξει μήπως περιέχει κάτι αξίας.) Ακόμη και στο ιδιαίτερο πλαίσιο αποκάλυψης των προτιμήσεων για τα δημόσια αγαθά, ίσως να μην είναι η καλύτερη υπόθεση για την ανθρώπινη συμπεριφορά εκείνη της μεγιστοποίησης των κερδών. Θεωρώ ότι ο Leif Johansen, ένας από τους σπουδαιότερους θεωρητικούς στο πεδίο των δημόσιων οικονομικών (Σ.τ.Μ.⁶), έχει δίκαιο, όταν αμφισβητεί τη συγκεκριμένη υπόθεση στα ακόλουθα συμφραζόμενα:

Ἡ οικονομική θεωρία σε αυτό το πεδίο, όπως και σε μερικά άλλα, έχει την τάση να διατείνεται ότι τα άτομα είναι τίμια μόνο στο μέτρο που έχουν οικονομικά κίνητρα για κάτι τέτοιο. Αυτή είναι η υπόθεση του homo economicus, η οποία πολύ απέχει από το να είναι εμφανώς αληθής και η οποία πρέπει να αντιπαραβληθεί με την παρατηρούμενη πραγματικότητα. Ένας άλλος τρόπος σκέψης, στην πραγματικότητα, μας πείθει ότι η συγκεκριμένη υπόθεση στην ακραία της εκδοχή θα μπορούσε πολύ δύσκολα να θεωρηθεί ως αληθής. Καμία κοινωνία δεν θα μπορούσε να επιζήσει δίχως μερικές νόρμες και κανόνες συμπεριφοράς. Αυτές οι νόρμες και οι κανόνες είναι αναγκαίοι για τη ζωή ακριβώς εκεί όπου τα στενώς εννοούμενα οικονομικά κίνητρα απουσίαζουν και δεν μπορούν να δημιουργηθούν.²⁸

Το ερώτημα είναι σχετικό και στη νεότερη βιβλιογραφία για τη στρατηγική ψήφο. Αποτελέσματα έγκυρων αναλύσεων έχουν πρόσφατα αποδείξει την αδυναμία οποιασδήποτε διαδικασίας ψηφοφορίας να ικανοποιήσει ορισμένες βασικές αξιώσεις που καθιστούν την τίμια ψήφο ως την κύρια στρατηγική του καθενός για τη μεγιστοποίηση των προσωπικών του κερδών.²⁹ Η ορθότητα αυτών των αποτελεσμάτων δεν τίθεται εν αμφιβόλω· είναι όμως σκόπιμο να υποθέτουμε ότι κάθε φορά που ψηφίζουν οι άνθρωποι αποσκοπούν στη μεγιστοποίηση των προσωπικών τους κερδών; Στην πραγματικότητα, είναι δύσκολο στις μεγάλες εκλογές να δείξει κανείς ότι ένας ψηφοφόρος μπορεί να επηρεάσει το τελικό αποτέλεσμα με την ψήφο του· και μάλιστα,

όταν η διαδικασία της ψηφοφορίας περιλαμβάνει και κάποιο κόστος, τότε το αναμενόμενο καθαρό προσωπικό κέρδος από το να ψηφίσει κανείς είναι τυπικά αρνητικό. Εντούτοις, το ποσοστό εκείνων που ψηφίζουν στις μεγάλες εκλογές είναι ακόμη υψηλό. Έχω προσπαθήσει να επιχειρηματολογήσω με άλλη ευκαιρία ότι σε τέτοιες λογής εκλογές τα άτομα 'καθοδηγούνται όχι τόσο από τη μεγιστοποίηση της προσδοκώμενης ωφέλειας, αλλά από κάτι άλλο πολύ πιο απλό: την επιθυμία τους, δηλαδή, να καταγραφεί η πραγματική τους προτίμηση'.³⁰ Εάν αυτή η επιθυμία αντανάκλα μια έννοια δέσμευσης, τότε η συμπεριφορά για την οποία γίνεται λόγος θα μπορούσε να βρεθεί σε αντίθεση με την αντίληψη που έχει η παραδοσιακή οικονομική θεωρία για τον άνθρωπο.

VI

Το ερώτημα της δέσμευσης είναι σημαντικό σε έναν αριθμό και άλλων οικονομικών συναρτήσεων.³¹ Είναι κεντρικό ως προς το πρόβλημα των κινήτρων για εργασία, η σημασία των οποίων θα μπορούσε πολύ δύσκολα να αγνοηθεί για την πραγματική παραγωγή.

Είναι δαπανηρό και ενδεχομένως αδύνατο να εφεύρει κανείς ένα σύστημα με ανταμοιβές και ποινές, το οποίο να κινήσει τον καθένα να καταβάλλει την μεγαλύτερη δυνατή προσπάθεια. Κάθε οικονομικό σύστημα, επομένως έχει την τάση να βασίζεται στην ύπαρξη στάσεων έναντι της εργασίας, οι οποίες καθιστούν απαρχειωμένο τον καθαρό υπολογισμό του κέρδους από κάθε μονάδα προσπάθειας και εργασίας. Ο κοινωνικός προσδιορισμός της συμπεριφοράς ασκεί έναν καταλυτικό ρόλο σε αυτό το σημείο.³² Είμαι πεπεισμένος ότι οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει η Μεγάλη Βρετανία σήμερα σχετίζονται άμεσα με τα προβλήματα υποκίνησης των εργαζομένων - η έννοια των κινήτρων κείται εκτός της οικονομικής λογικής περί ανταμοιβών και ποινών. Στην πραγματικότητα δε ένας λόγος για τον οποίο οι οικονομολόγοι φαίνεται να έχουν συμβάλει πολύ λίγο σε αυτό το πεδίο είναι ότι η παραδοσιακή οικονομική θεωρία παραμέλησε ολόκληρο το πρόβλημα της δέσμευσης και των κοινωνικών σχέσεων που το περιβάλλουν.³³

Αυτά τα ερωτήματα σχετίζονται ασφαλώς με την ηθική, καθώς τα ηθικά επιχειρήματα επηρεάζουν τις πράξεις ενός ανθρώπου - με μια ευρύτερη βέβαια έννοια όλα αυτά είναι θέματα πολιτισμού, του οποίου η ηθική είναι ένα μέρος. Μπορούμε πράγματι να εκλάβουμε ως παράδειγμα μια ακραία περίπτωση, αυτήν της Κινέζικης 'πολιτιστικής επανάστασης'. Ένας από τους

κύριους στόχους αυτής της επανάστασης ήταν η ενδυνάμωση της συναίσθησης αυτής της δέσμευσης, αποβλέποντας συγχρόνως και στη βελτίωση των οικονομικών αποτελεσμάτων: 'Ο στόχος αυτής της μεγάλης Προλεταριακής Πολιτιστικής Επανάστασης είναι η επαναστατικοποίηση της ιδεολογίας των ανθρώπων και ως συνέπεια αυτού η επίτευξη μεγαλύτερων, γρηγορότερων, καλύτερων και οικονομικότερων αποτελεσμάτων σε όλα τα πεδία της εργασίας'.³⁴ Ασφαλώς, η Κίνα πειραματιζόταν μειώνοντας δραματικά το ρόλο των υλικών κινήτρων της παραγωγής· τα κίνητρα όμως αυτά θα μπορούσαν να ενδυναμώσουν το ρόλο που εκκαλείτο να ασκήσει η δέσμευση. Ακόμη, όμως, και σε παραδοσιακά συστήματα αμοιβής των εργαζομένων προσδίδεται αντιστοίχως μεγάλη βαρύτητα στους κανόνες και τους τρόπους συνεργασίας και συμπεριφοράς, οι οποίοι κινούνται πέραν των στενών οικονομικών κινήτρων.³⁵ Το να διοικείς έναν οργανισμό βασιζόμενος εξ *ολοκλήρου* στα κίνητρα προσωπικής ωφέλειας είναι μια απέλπιδα προσπάθεια.

Στην παρούσα περίπτωση θα είχα να πω αρκετά περισσότερα για το τι θα μπορούσε να βρίσκεται πίσω από τη συναίσθηση της δέσμευσης, αλλά σε αυτό το σημείο θα προτιμούσα να δώσω έμφαση στο ότι η ηθική ή η πολιτιστική βάση επί της οποίας κείται αυτή η δέσμευση είναι ίσως περιορισμένη εν σχέσει με τις μεγαλειώδεις συλλήψεις του είδους που επιχειρήθηκαν από τον ωφελισμό. Η 'υπόρρητη συνεργία', η οποία έχει παρατηρηθεί στην επιχειρηματική συμπεριφορά στις ολιγοπωλειακές εταιρείες, φαίνεται να λειτουργεί στη βάση ενός συστήματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης και μιας αίσθησης υπευθυνότητας, που κινείται σε όρια προσδιορισμένα με σαφήνεια· η οποιαδήποτε απόπειρα 'γενίκευσης' αυτού του είδους συμπεριφοράς και σε άλλες σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας ίσως να μην ταιριάζει καθόλου με αυτό το είδος της συνεργίας.

Κατά έναν παρόμοιο τρόπο σε διαπραγματεύσεις για τους μισθούς ή σε διαδικασίες συλλογικών διαπραγματεύσεων και συμφωνιών, μια αίσθηση αλληλεγγύης σε κάθε μία από τις δύο πλευρές θα πρέπει να καθορισθεί εντός σαφών ορίων, και μάλιστα θα μπορούσε να μην ταιριάζει ουδόλως με μια προσέγγιση σαν αυτή του γενικού ωφελισμού. Η υπόρρητη υπόθεση του Edgeworth, την οποία σχολίασα προηγουμένως, ότι ο εγωϊσμός και ο ωφελισμός εξαντλούν κάθε δυνατή εναλλακτική προσέγγιση των κινήτρων θα ήταν ιδιαίτερος άχρηστος σε αυτό το πλαίσιο. Ενώ το πεδίο της δέσμευσης (δηλαδή της υπεύθυνης υποχρέωσης) μπορεί να είναι πολύ ευρύ, η βασικό-μενη στον ωφελισμό ή σε άλλα οικουμενικά ηθικά συστήματα δέσμευση

μπορεί άνετα να σχηματίσει ένα σχετικά μικρό μέρος αυτού του ευρύτερου πεδίου.

VII

Η οικονομική θεωρία της ωφέλειας (theory of utility), η οποία σχετίζεται με τη θεωρία της ορθολογικής συμπεριφοράς, έχει επιζητηθεί μερικές φορές ότι διαθέτει πολύ δομή: υποστηρίζεται ότι τα ανθρώπινα όντα είναι 'απλούστερα' στην πραγματικότητα. Εάν το επιχείρημά μας μέχρι αυτό το σημείο θεωρηθεί ως ορθό, τότε φαίνεται ότι στην ουσία ισχύει το ακριβώς αντίθετο: η παραδοσιακή θεωρία έχει *πολύ λίγη* δομή. Σε ένα άτομο αναγνωρίζεται μια ιεράρχηση προτιμήσεων. Όταν και εφόσον προκύψει η ανάγκη, αυτή η ιεράρχηση υποτίθεται πως αντανακλά τα ενδιαφέροντα και τα συμφέροντά του, πως παρουσιάζει την ευημερία του, πως συνοψίζει την άποψή του για το τι πρέπει να γίνει, και πως περιγράφει τις πραγματικές επιλογές του και την πραγματική του συμπεριφορά. Μπορεί η ιεράρχηση των προτιμήσεων ενός ανθρώπου να κάνει όλα αυτά τα πράγματα; Ένα άτομο, παρουσιασμένο με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να είναι 'ορθολογικό' με τη στενή έννοια του όρου, αφού δεν εμφανίζει καμία αντίφαση στη συμπεριφορά που επιλέγει. Αλλά εάν δεν μπορεί να διακρίνει μεταξύ αρκετά διαφορετικών εννοιών, τότε θα είναι σχεδόν ένας ηλίθιος. Ο *καθαρός* οικονομικός άνθρωπος βρίσκεται πολύ κοντά στο να είναι στην ουσία ένας κοινωνικά μωρός. Η οικονομική θεωρία ήταν σε σημαντικό βαθμό απορροφημένη με τη μελέτη αυτού του ορθολογικού ηλίθιου, ο οποίος κοσμείται με τη δόξα της *μίας* ιεράρχησης των προτιμήσεων του για κάθε πτυχή της ζωής του. Για να αφήσουμε ελεύθερο χώρο και να αναπτύξουμε τις διαφορετικές έννοιες, που συνδέονται με τη συμπεριφορά του, χρειάζόμαστε μια περισσότερο επεξεργασμένη δομή.

Τι είδους δομή χρειάζόμαστε; Λίγο περισσότερος χώρος επιχειρήθηκε να αφηθεί στη συνολική συζήτηση από τον John Harsanyi: αναφερόμαστε στη σημαντική διάκριση που πρότεινε μεταξύ των 'ηθικών' προτιμήσεων ενός ατόμου και των 'υποκειμενικών' του προτιμήσεων: 'οι πρώτες θα πρέπει να εκφράζουν το τι προτιμά το άτομο (ή καλύτερα το τι θα προτιμούσε) στη βάση αποκλειστικά αμερόληπτων κοινωνικών προβληματισμών, ενώ οι δεύτερες θα πρέπει να εκφράζουν το τι προτιμά στην πραγματικότητα είτε στη βάση των προσωπικών του συμφερόντων είτε σε οποιαδήποτε άλλη βάση'.³⁶ Αυτή η διπλή δομή μας επιτρέπει να διαχωρίσουμε μεταξύ εκείνου που πιστεύει το άτομο ως καλό από την κοινωνική σιοζοπία και εκείνο που θεωρεί

ως καλό από τη σκοπιά του προσωπικού του συμφέροντος. Πιθανώς η έννοια της συμπάθειας υπεισέρχεται άμεσα στις αποκαλούμενες ως υποκειμενικές προτιμήσεις, αλλά ο ρόλος της δέσμευσης παραμένει κάπως ασαφής. Στο μέτρο που οι 'υποκειμενικές' προτιμήσεις ενός ατόμου ελαμβάνονται ως ορίζουσες 'την προσωπική του συνάρτηση ωφέλειας', η πρόθεση φαίνεται να είναι ο αποκλεισμός της δέσμευσης από αυτή τη συνάρτηση· προκύπτει όμως μια αμφισημία εξαιτίας του γεγονότος ότι αυτή έχει ορισθεί με τέτοιο τρόπο ώστε 'να εκφράζει τις προτιμήσεις του ατόμου με την πλήρη έννοια του όρου, έτσι δηλαδή όπως παρουσιάζονται στην πραγματικότητα'. Υπάγεται λοιπόν αυτή η διαδικασία στην έννοια της επιλογής ή στο πώς ελαμβάνει το ίδιο το άτομο την έννοια της ευημερίας του; Ίσως ο Harsanyi αποσκοπούσε στο δεύτερο, καθώς στις 'ηθικές' προτιμήσεις έχει αποδοθεί ένας αντίθετος ρόλος εξ ορισμού· ο ρόλος του να εκφράζουν 'εκείνο που το άτομο προτιμά μόνο σε εκείνες τις πιθανώς σπάνιες περιστάσεις κατά τις οποίες επιβάλλει το ίδιο στον εαυτό του μια ιδιαίτερα αντικειμενική και αμερόληπτη στάση'. Τι θα συνέβαινε όμως εάν αυτό το άτομο απομακρυνόταν από τη λογική της μεγιστοποίησης της προσωπικής του ευημερίας (συμπεριλαμβανομένης και κάθε έννοιας συμπάθειας) και μάλιστα όχι μέσω ενός αντικειμενικού και αμερόληπτου ενδιαφέροντος για όλους, αλλά μέσω μιας συναίσθησης της δέσμευσης έναντι μιας ιδιαίτερης ομάδας, υποθετικά τους γείτονές του ή την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκει; Το γεγονός είναι ότι έχουμε ακόμη ένα έλλειμμα δομής.

Ακόμη και αν εκφέρουμε ηθικές κρίσεις από μια αμερόληπτη σκοπιά, μια διπλή δομή είναι ατελής. Ασφαλώς και μια ιεράρχηση προτιμήσεων μπορεί να είναι *περισσότερο* ηθική από μια άλλη, αλλά με τον ίδιο τρόπο θα μπορούσε να είναι και *λιγότερο* ηθική σε σύγκριση με μια τρίτη. Υπό αυτήν την έννοια, χρειαζόμαστε μια ευρύτερη δομή. Έχω προτείνει με άλλη ευκαιρία – στο συνέδριο του Bristol για τον 'πρακτικό λόγο' – ότι είναι αναγκαίο να εξετάσουμε την περίπτωση δεύτερης τάξης ταξινομήσεων· ταξινομήσεων, δηλαδή, των ταξινομήσεων των προτιμήσεων μας, έτσι ώστε να είμαστε σε θέση να εκφέρουμε τις ηθικές μας κρίσεις.³⁹ Επιθυμώ να συζητήσω αυτήν τη δομή λίγο περισσότερο. Μια συγκεκριμένη ηθική θα μπορούσε να ειπωθεί όχι μόνο με τους όρους της ταξινομήσεως του 'πλέον ηθικού' μέσα από ένα σύνολο εναλλακτικών δράσεων, αλλά ως μια ηθική ταξινόμηση των ταξινομήσεων των δράσεων (η οποία θα εκινείτο πέραν της οιασδήποτε ταύτισης απλώς και μόνο της 'πλέον ηθικής' ταξινόμησης των δράσεων). Ας ονομάσουμε *X* το σύνολο των εναλλακτικών και αμοιβαία αποκλειόμενων συνδυα-

μών δράσης, οι οποίες είναι υπό εξέτασιν· ως ονομάσουμε επιπλέον Ψ το σύνολο των εναλλακτικών ταξινομήσεων των στοιχείων που περιλαμβάνονται στο X . Μια ταξινόμηση του συνόλου Ψ (η οποία συνίσταται από ταξινομήσεις δράσεων) θα αποκαλούνταν ως μια μετα-ταξινόμηση του συνόλου των δράσεων που περιλαμβάνονται στο σύνολο X . Το επιχειρήμά μου είναι ότι μια ιδιαίτερη ταξινόμηση του συνόλου δράσεων X δεν έχει αρθρωθεί επαρκώς, έτσι ώστε να είναι ικανή να εκφράσει μια δεδομένη ηθική· μας προσφέρεται ένα περισσότερο σφριγηλό σχήμα, εάν επιλέξουμε μια μετα-ταξινόμηση των δράσεων (δηλαδή, εάν επιλέξουμε μια ταξινόμηση περισσότερο του συνόλου Ψ και όχι του X). Μια τέτοια μετα-ταξινόμηση ασφαλώς θα μπορούσε να περιλαμβάνει μεταξύ άλλων την εξειδίκευση μιας συγκεκριμένης ταξινόμησης δράσεων, η οποία θεωρείται ως η 'πλέον ηθική', αλλά στο μέτρο που η πραγματική συμπεριφορά, το πιθανότερο, βασίζεται σε έναν συμβιβασμό μεταξύ των αξιώσεων της ηθικής από τη μια και από την άλλη της επίτευξης διαφόρων άλλων στόχων (συμπεριλαμβανομένου και του ατομικού συμφέροντος), θα έπρεπε κάποιος να εξετάσει τη σχετική ηθική υπόσταση εκείνων των ταξινομήσεων δράσης, οι οποίες δεν είναι οι 'πλέον ηθικές'.

Η παραπάνω θέση μπορεί να γίνει περισσότερο κατανοητή μέσω ενός παραδείγματος. Ας εξετάσουμε ένα σύνολο X εναλλακτικών συνδυασμών δράσης και τις ακόλουθες τρεις ταξινομήσεις αυτού του συνόλου δράσεων X : η ταξινόμηση A αναπαριστά την προσωπική μου διάταξη της ευημερίας (έτσι και με μια έννοια αναπαριστά τα προσωπικά μου συμφέροντα), η ταξινόμηση B αντανακλά τα δικά μου 'απομονωμένα' προσωπικά συμφέροντα, παραβλέποντας οποιαδήποτε έννοια συμπάθειας (όταν ασφαλώς ένας τέτοιος διαχωρισμός είναι δυνατός, κάτι που δεν είναι πάντα εφικτό),⁴⁰ και η ταξινόμηση Γ , με τους όρους της οποίας προβαίνω στις πραγματικές μου επιλογές (όταν ασφαλώς τέτοιας λογής επιλογές είναι αναπαραστάσιμες, κάτι που και πάλι δεν είναι πάντα εφικτό).⁴¹ Η 'πλέον ηθική' ταξινόμηση M μπορεί, δυνητικά, να είναι μία από τις ταξινομήσεις A , B ή Γ . Θα μπορούσε βέβαια να είναι και κάποια διαφορετική ταξινόμηση και συνάμα διακριτή έναντι των τριών προηγούμενων. (Αυτή η τελευταία εκδοχή θα υφίστατο στην περίπτωση κατά την οποία οι πραγματικές επιλογές δράσης δεν είναι οι 'πλέον ηθικές', και αυτό σύμφωνα με τους όρους του υπό εξέτασιν ηθικού συστήματος· το ίδιο θα ίσχυε και στην περίπτωση που το ηθικό σύστημα απαιτεί τη θυσία ενός μέρους του προσωπικού συμφέροντος, καθώς και τη θυσία κάποιων από τα 'απομονωμένα' ατομικά συμφέροντα.) Ακόμη και αν ταυτίζαμε κάποια ταξινόμηση M , διακριτή ως προς τις A , B και Γ , ως κατέ-

χουσα την κορυφαία θέση σε έναν ανάλογο ηθικό πίνακα, ακόμη και τότε θα παρέμενε αναπάντητο το ερώτημα για το πώς θα μπορούσαν να διευθετηθούν οι A , B και Γ ταξινομήσεις σε ένα καθεστώς σύγκρισης της μιας έναντι της άλλης. Μπορούμε να εξετάσουμε ένα συγκεκριμένο παράδειγμα. Αν η επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος, συμπεριλαμβανομένου του πόνου αλλά και της ευχαρίστησης που μπορούν να προκληθούν εξαιτίας της συμπάθειας, αξιολογηθεί ως ανώτερη ηθικά έναντι του 'απομονωμένου' ατομικού συμφέροντος (οδηγώντας έτσι σε μια σύμπτωση του ατομικού συμφέροντος με την ηθική), και οι πραγματικές επιλογές αντανακλούν μια ηθικά ανώτερη θέση για την επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος (οφειλόμενη πιθανώς σε έναν συμβιβασμό προς την ηθική κατεύθυνση), τότε η ηθική που εξετάζουμε κατακρημνίζει τη μετα-ταξινόμηση των M , Γ , A , B με τη συγκεκριμένη κατεύουσα φορά.

Η τεχνική της μετα-ταξινόμησης καθιστά δυνατό ένα ποικίλο εύρος ηθικών συναρθρώσεων. Δεν εγείρεται εδώ η αξίωση ότι μια ηθική μετα-ταξινόμηση πρέπει να αποτελεί μία πλήρη διευθέτηση του συνόλου Ψ : ότι θα πρέπει, δηλαδή, να διευθετεί πλήρως όλες τις ταξινομήσεις του X . Μπορεί να είναι μια μερική διευθέτηση, και περιμένω πράγματι ότι συχνά θα παραμένει ημιτελής· θεωρώ όμως ότι στις περισσότερες περιπτώσεις δεν θα υπάρξει κανένα πρόβλημα στο να ξεπεράσουμε κατά πολύ την περιορισμένη έκφραση που επιτρέπει η διπλή εξειδίκευση των 'ηθικών' και των 'υποκειμενικών' προτιμήσεων.

Οι ταξινομήσεις της ανθρώπινης δράσης, βέβαια, μπορούν να διευθετηθούν και επί άλλων βάσεων διαφορετικών από ένα συγκεκριμένο ηθικό σύστημα. Η μετα-ταξινόμηση είναι μια γενική τεχνική και είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί κάτω από διαφορετικές ερμηνείες των σχέσεων μετα-ταξινόμησης. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει είτε μια συγκεκριμένη ιδεολογία είτε ένα σύνολο πολιτικών προτεραιοτήτων ή ένα σύστημα ταξικών συμφερόντων. Μέσα σε ένα αρκετά διαφορετικό πλαίσιο, μπορεί να μας προσφέρει ένα σχήμα μέσω του οποίου να ήταν σε θέση κάποιος να εκφράσει το τι προτιμήσεις θα ήθελε να έχει στην πραγματικότητα ('Μακάρι να μπορούσα να γεύομαι περισσότερη χορτοφαγία', 'Μακάρι να μην απολάμβανα τόσο πολύ το κάπνισμα'). Μπορεί, όμως, να χρησιμοποιηθεί διαζευτικά και στην ανάλυση των συγκρούσεων που περιλαμβάνει ένα καθεστώς εθισμού ('Δεδομένων των τωρινών διαθέσεων και ορέξεών μου, είμαι καλύτερα όταν κάνω χρήση ηρωίνης, αλλά η χρήση της ηρωίνης με οδηγεί στον εθισμό και θα προτιμούσα να μην έχω αυτές τις διαθέσεις και ορέξεις').

Το εργαλείο της μετα-ταξινόμησης μπορεί να χρησιμοποιηθεί με διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικά πλαίσια.

Σαφώς αυτή δεν είναι η κατάλληλη ευκαιρία για να προχωρήσουμε σε μια εμπειριστατωμένη ανάλυση του πώς αυτή η ευρύτερη δομή επιτρέπει μια καλύτερη κατανόηση των ανθρώπινων προτιμήσεων και της συμπεριφοράς. Μια δομή ασφαλώς δεν ταυτίζεται με μια θεωρία και εναλλακτικές θεωρίες μπορούν να σχηματισθούν χρησιμοποιώντας αυτή τη δομή. Θα έπρεπε να επισημάνω, εντούτοις, ότι η δομή απαιτεί πολύ περισσότερη πληροφόρηση από αυτήν που μας παρέχεται μέσω της παρατήρησης των πραγματικών επιλογών των ατόμων, οι οποίες στην καλύτερη των περιπτώσεων αποκαλύπτουν μόνο την ταξινόμηση *G*. Η δομή δίνει έναν ρόλο στην ενδοσκοπήση και την επικοινωνία. Για να επεξηγήσω μια χρήση αυτού του επιστημονικού εργαλείου, θα αναφερθώ σε κάποια τεχνικά αποτελέσματα. Ας υποθέσουμε ότι προσπαθώ να ερευνήσω την αντίληψη που έχεις εσύ ο ίδιος για την ευημερία σου. Και πρώτα – πρώτα προσδιορίζεις την ταξινόμηση *A*, η οποία αναπαριστά τη δική σου προτίμηση της ευημερίας. Εγώ όμως θέλω να χωρήσω περισσότερο· θέλω να διαμορφώσω μιαν αντίληψη της δικής σου απόλυτης συνάρτησης ωφέλειας (cardinal utility function): δηλαδή, και μιλώντας βέβαια σε γενικές γραμμές, θέλω να σχηματίσω μια εικόνα όχι μόνο για το ποια ταξινόμηση σου αποφέρει γενικά περισσότερη ευημερία αλλά και το πόσο πολύ και με ποιο τρόπο. Και σου ζητώ να διευθετήσεις διαφορετικές ταξινομήσεις με κριτήριο την ‘εγγύτητά’ τους στη δική σου πραγματική ταξινόμηση ευημερίας *A*· η διαδικασία προσομοιάζει με εκείνη που χρησιμοποιεί ένας αστυνομικός σε μια ανάκριση, ζητώντας μας να αναγνωρίσουμε ενδεχομένως ένα συγκεκριμένο πρόσωπο μέσα από ένα αρχείο φωτογραφιών: του μοιάζει περισσότερο αυτή ή μήπως αυτή; Εάν οι απαντήσεις σου αντανακλούν το γεγονός ότι η αναστροφή μιας ισχυρότερης προτίμησης απομακρύνει το αποτέλεσμα περισσότερο απ’ ό,τι η αντιστροφή μιας προτίμησης μικρότερης έντασης, τότε οι απαντήσεις σου θα ικανοποιούν συγκεκριμένα κριτήρια συνεκτικότητας, και η διευθέτηση των ταξινομήσεων θα μας επιτρέψει να συγκρίνουμε τις διαφορές σου ευημερίας σε ζεύγη. Στην πραγματικότητα, εξετάζοντας ολοένα και υψηλότερης τάξης ταξινομήσεις, μπορούμε να καθορίσουμε την απόλυτη συνάρτηση της ευημερίας σου, και μάλιστα με εκείνη την ακρίβεια που εσύ ο ίδιος επιθυμείς.⁴² Δεν ισχυρίζομαι βέβαια ότι ο διάλογος αυτής της μορφής είναι ο καλύτερος τρόπος για να ανακαλύψουμε τη δική σου συνάρτηση ευημερίας· μας δείχνει όμως με σαφήνεια ότι από τη στιγμή που θα παραμερίσουμε την υπόθεση πως οι παρατηρούμενες επι-

λογές είναι η μοναδική πηγή δεδομένων για την ευημερία, ένας ολόκληρος καινούργιος κόσμος διανοίγεται, απελευθερώνοντάς μας από τα πληροφορικά δεσμά της παραδοσιακής προσέγγισης.

Αυτή η ευρύτερη δομή έχει και πολλές άλλες χρήσεις: για παράδειγμα, κάνει δυνατή μια σαφέστερη ανάλυση της *ακρασίας* –της αδύναμης θέλησης–, και επιπλέον δίνει τη δυνατότητα να διασαφηνίσουμε κάποιες συγκρουόμενες προσεγγίσεις στη θεωρία της ελευθερίας: έχω συζητήσει αυτές τις θεωρήσεις με άλλη αφορμή.⁴³ Μας βοηθά ακόμη να αναλύσουμε την εξέλιξη της συμπεριφοράς των ατόμων, συμπεριφορά η οποία περιλαμβάνει και τον παράγοντα δέσμευση, σε καταστάσεις που χαρακτηρίζονται από παίγνια, όπως το Δίλημμα του Φυλακισμένου.⁴⁴ Συνήθης προσέγγιση αυτού του παιγνίου, και μάλιστα δικαιολογημένη σε κάποιο βαθμό, είναι η θεώρησή του ως του κλασικού παραδείγματος αποτυχίας της ατομικιστικής ορθολογικότητας. Υπάρχουν δύο παίχτες και ο καθένας έχει δύο στρατηγικές, τις οποίες θα μπορούσαμε να ονομάσουμε αντιστοίχως ως εγωϊστική και μη εγωϊστική, και αυτό για να μπορούμε να τις θυμόμαστε πιο εύκολα, χωρίς να χρειασθεί να υπεισεέλθουμε σε μια λεπτομερή ανάλυση. Κάθε παίκτης θα βρεθεί σε καλύτερη προσωπικά θέση, αν ακολουθήσει την εγωϊστική στρατηγική, ανεξάρτητα από τι θα κάνει ο άλλος, αλλά και οι δυο θα βρεθούν σε καλύτερη θέση, αν επιλέξουν μαζί τη μη εγωϊστική παρά την εγωϊστική στρατηγική. Από μια ατομικιστική σκοπιά, το βέλτιστο είναι να πράξει κανείς εγωϊστικά: κάθε άτομο μπορεί να επηρεάσει μόνο τις δικές του πράξεις και όχι κάποιου άλλου και δεδομένης της στρατηγικής του άλλου ατόμου –οποιαδήποτε και αν είναι αυτή– ο κάθε παίκτης θα είναι καλύτερα αν λειτουργήσει εγωϊστικά. Ο συνδυασμός όμως των εγωϊστικών στρατηγικών, οι οποίες προκύπτουν από την επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος εκ μέρους και των δυο, παράγει ένα αποτέλεσμα που είναι χειρότερο και για τους δυο σε σύγκριση με εκείνο που θα μπορούσε να παραχθεί, αν επέλεγαν και οι δυο την μη εγωϊστική στρατηγική. Μπορεί να δειχθεί ότι αυτή η σύγκρουση πράγματι υφίσταται, ακόμη και αν επαναληφθεί το παιχνίδι πολλές φορές.

Μερικοί άνθρωποι αισθάνονται αμηχανία εξαιτίας του γεγονότος ότι η επιδίωξη του εγωϊστικού συμφέροντος από κάθε άτομο παράγει ένα κατώτερο αποτέλεσμα για όλους: όμως αυτή είναι μια πολύ γνωστή σύγκρουση και έχει συζητηθεί σε γενικές γραμμές επί μακρόν. Ήταν η βάση στην πραγματικότητα της περίφημης διάκρισης του Rousseau ανάμεσα στη ‘γενική θέληση’ και στην ‘θέληση όλων’.⁴⁵ Από τη σκοπιά, όμως, της ορθολογικής συμπεριφοράς, η κατάπληξη προκαλείται από το γεγονός ότι οι άνθρωποι σε

πραγματικές καταστάσεις δεν ακολουθούν την εγωϊστική στρατηγική. Είναι πολύ γνωστά παραδείγματα αυτής της συμπεριφοράς, παρμένα από τη ζωή, την καθημερινή σύνθετη πραγματικότητα. Ακόμη όμως και σε εργαστηριακά πειράματα, υπό ελεγχόμενες δηλαδή συνθήκες, υποκείμενα, τα οποία συμμετέχουν στο παίγνιο του Διλήμματος του Φυλακισμένου, συχνά λειτουργούν μη εγωϊστικά.⁴⁶

Στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει αυτά τα αποτελέσματα, ο θεωρητικός των παιγνίων μπαίνει στον πειρασμό να τα αποδώσει στην έλλειψη ευφυΐας των παικτών: 'Προφανώς οι συνηθισμένοι παίκτες δεν έχουν την απαιτούμενη εκπαίδευση, ώστε να αντιληφθούν ότι η στρατηγική DD [η εγωϊστική στρατηγική] είναι η μόνη στρατηγική που μπορεί να σταθεί ορθολογικά, αλλά αυτό το νοητικό μειονέκτημα τους βοηθά στο να μην χάσουν'.⁴⁷ Μια περισσότερο εποικοδομητική προσέγγιση βρίσκεται στο να δεχθούμε την πιθανότητα ότι το άτομο είναι *περισσότερο* εκπαιδευμένο από όσο παραδέχεται η θεωρία: έτσι θα μπορούσε να αναρωτηθεί το ίδιο το άτομο για το τι είδους προτίμηση θα ήθελε να έχει ο άλλος παίκτης, και στη βάση μιας καντιανής λογικής να υιοθετήσει και για τον εαυτό του τις ίδιες προτιμήσεις ή να συμπεριφερθεί *ωσάν* να τις είχε. Αυτού του είδους η επιχειρηματολογία απαιτεί από το άτομο να εξετάσει τις τροποποιήσεις του παιχνιδιού, τις οποίες θα μπορούσε να επιφέρει η δράση επί τη βάση της δέμευσης (με τους όρους 'των προτιμήσεων που έχουν αποκαλυφθεί', η διαδικασία θα διαφοροποιούνταν και θα ήταν σαν να είχε το άτομο διαφορετικές προτιμήσεις από αυτές που πράγματι είχε), επιπλέον θα πρέπει να εκτιμήσει υπό το ίδιο πρίσμα διαφορετικές νόρμες συμπεριφοράς. Έχω ασχοληθεί με αυτά τα ζητήματα αλλού.⁴⁸ Με αυτήν την έννοια, θέλω να σημειώσω μόνο εδώ ότι το επιστημονικό εργαλείο της *ταξινόμησης των ταξινομήσεων* βοηθά την επιχειρηματολογία, η οποία περιλαμβάνει και την εξέταση της αξίας του να έχει κάποιος διαφορετικού είδους προτιμήσεις (ή να δρα *ωσάν* να τις είχε πράγματι).

VIII

Αποδεχόμενοι τη συμπεριφορά ως βάση της δέμευσης, θα είχαμε βέβαια εκτεταμένες επιδράσεις στη φύση των οικονομικών μοντέλων. Έχω προσπαθήσει να δείξω το γιατί αυτή η αλλαγή είναι αναγκαία, καθώς επίσης και το ότι αυτές οι εκτεταμένες επιδράσεις μπορεί να είναι σοβαρές. Πολλά βέβαια θέματα παραμένουν ανεπίλυτα, συμπεριλαμβανομένης και της σημασίας της

δέσμευσης στην πράξη ως μέρος της ανθρώπινης συμπεριφοράς· η σημασία αυτή ποικίλει, όπως έδειξα, από πεδίο σε πεδίο. Υπέδειξα επίσης τους λόγους για τους οποίους η εμπειρική απόδειξη αυτής της συμπεριφοράς δεν μπορεί να αναζητηθεί στην απλή παρατήρηση των πραγματικών επιλογών, και τους λόγους, αντιστοίχως, για τους οποίους θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και άλλες πηγές πληροφόρησης, συμπεριλαμβανομένων της ενδοσκοπικής και της συζήτησης.

Εντούτοις, απομένει το θέμα αν αυτή η οπτική για τον άνθρωπο καταλήγει στο να τον θεωρήσουμε ως ένα ον ορθολογικό. Πολλά εξαρτώνται από την έννοια της ορθολογικότητας που χρησιμοποιούμε και υπάρχουν πολλοί εναλλακτικοί χαρακτηρισμοί. Από τη σκοπιά της συνεκτικότητας της επιλογής (consistency of choice), δεν υφίσταται κανένας λόγος που να μας υποχρεώσει στο να θεωρήσουμε ότι η αποδοχή της δέσμευσης μας οδηγεί μακριά από την ορθολογικότητα. Έτσι, όμως, αποδυναμώνεται η έννοια της ορθολογικότητας.

Το άλλο μοντέλο της ορθολογικότητας, που επικρατεί στην οικονομική επιστήμη, ταυτίζει την ορθολογικότητα με την πιθανότητα να δικαιολογείται η κάθε πράξη με βάση το ατομικό συμφέρον: όταν επιλέγεται μια πράξη ψ από ένα άτομο τ και απορρίπτεται μια πράξη χ , αυτό σημαίνει ότι ο τ προσδοκά να εξυπηρετηθούν καλύτερα τα προσωπικά του συμφέροντα από την πράξη ψ παρά από την πράξη χ . Μου φαίνεται ότι υπάρχουν τρία διακριτά στοιχεία σε αυτήν την προσέγγιση. Πρώτον, είναι μια συνεπιοκρατική (consequentialist) οπτική: η οποία κρίνει τις πράξεις με βάση μόνο τις συνέπειες.⁴⁹ Δεύτερον, είναι μια προσέγγιση που αξιολογεί την πράξη περισσότερο και όχι τον κανόνα. Και τρίτον, οι μόνες συνέπειες που εξετάζονται κατά τη διαδικασία αξιολόγησης των πράξεων είναι εκείνες επί του ατομικού συμφέροντος του συγκεκριμένου ατόμου, ενώ οποιαδήποτε άλλη παράμετρος ή συνέπεια θεωρείται στην καλύτερη των περιπτώσεων ως ένα ενδιάμεσο προϊόν. Μπορεί κάλλιστα να αμφισβητήσει κανείς τους ισχυρισμούς ότι κάθε ένα απ' αυτά τα στοιχεία είναι συστατικό μέρος της έννοιας της ορθολογικότητας υπό τη λεξιλογική της όψη 'της δύναμης να είναι κανείς σε θέση να χρησιμοποιήσει τη λογική του'. Επιπλέον, δεν είναι δύσκολο να βρεθούν επιχειρήματα απόρριψης της στενότητας καθενός από αυτά τα τρία στοιχεία. Η περίπτωση για πράξεις που βασίζονται στη δέσμευση μπορεί να προκύψει από την παραβίαση κάθε μιας από αυτές τις τρεις αρχές. Μερικές φορές η δέσμευση σχετίζεται με ένα αίσθημα υποχρέωσης που υπερβαίνει τις συνέπειες. Άλλες πάλι φορές η έλλειψη προσωπικού κέρδους γίνεται

αποδεκτή σε συγκεκριμένες πράξεις, εξετάζοντας την αξία των κανόνων συμπεριφοράς. Ακόμη όμως και σε ένα συνεπειοκρατικό πλαίσιο αξιολόγησης των πράξεων, ο αποκλεισμός οποιασδήποτε θεώρησης που δεν εμπίπτει στο ατομικό συμφέρον, φαίνεται να θέτει έναν ολοσχερώς αυθαίρετο περιορισμό στη γενική έννοια της ορθολογικότητας.

Ο Henry Sidgwick επεσήμανε την αυθαίρετη φύση της υπόθεσης του εγωϊσμού:

‘Εάν ο Ωφελιμιστής πρέπει να απαντήσει στην ερώτηση, ‘Γιατί θα έπρεπε να θυσιάσω τη δική μου ευτυχία για τη μεγαλύτερη ευτυχία κάποιου άλλου;’, τότε βεβαίως θα πρέπει να επιτραπεί να ρωτήσουμε τον Εγωϊστή, ‘Γιατί θα έπρεπε να θυσιάσω μια τωρινή ευχαρίστηση για μια μελλοντική; Γιατί θα έπρεπε να ενδιαφερόμαι για τα δικά μου μελλοντικά συναισθήματα περισσότερο από ό,τι για τα συναισθήματα ενός άλλου ανθρώπου;’ Αναμφιβόλως, φαίνεται παράδοξο στον Κοινό Νου το να ζητούμε ένα λόγο για τον οποίο θα έπρεπε κανείς να νοιάζεται για την ευτυχία του συνολικά· αλλά δεν μπορώ να δω πώς αυτή η απαίτηση μπορεί να αποκηρυχθεί ως παράλογη από εκείνους που υιοθετούν τις απόψεις της ακραίας εμπειρικής σχολής της ψυχολογίας, αν και θεωρείται ευρέως ότι αυτές οι απόψεις έχουν μια στενή συγγένεια με τον εγωϊστικό Ηδονισμό. Ας δεχθούμε ότι το Εγώ είναι μόνο ένα σύστημα εξαρτημένων φαινομένων, το διαρκώς ταυτόσημο ‘Εγώ’ δεν είναι ένα γεγονός, αλλά ένα πλάσμα της φαντασίας, όπως ο Hume και οι οπαδοί του υποστήριξαν. Γιατί λοιπόν τότε πρέπει ένα μέρος της ακολουθίας των συναισθημάτων, στα οποία διαχέεται το Εγώ, να δημιουργεί περισσότερες σκέψεις για ένα άλλο μέρος της ίδιας ακολουθίας απ’ ό,τι για κάθε άλλη ακολουθία ανθρώπινων συναισθημάτων;⁵⁰

Η αντίληψη της ορθολογικότητας η οποία ταυτίζει το λογικό με την συνεπειοκρατική αξιολόγηση των πράξεων χρησιμοποιώντας το ατομικό συμφέρον, μπορεί να τεθεί εν αμφιβόλω από τη σκοπιά της οποιασδήποτε από αυτές τις τρεις οπτικές γωνίες. Το να αποδεχθούμε τη δέσμευση ως μέρος της ανθρώπινης συμπεριφοράς δεν συνεπάγεται ότι αρνούμαστε την αιτιολογημένη αξιολόγηση ως βάση της ανθρώπινης πράξης.

Δεν αξίζει να σπαταλήσουμε πολύ κόπο σε μια αντιπαράθεση για τον ‘κατάλληλο’ ορισμό της ορθολογικότητας. Ο όρος χρησιμοποιείται με πολλά και διαφορετικά νοήματα, έτσι ώστε καμία από τις κριτικές που παρουσιάστηκαν εδώ έναντι των συμπεριφορικών θεμελίων της οικονομικής θεωρίας δεν θεμελιώνεται ή καταπίπτει επί τη βάσει του ορισμού της ορθολογικότητας που θα επιλεγεί. Το κύριο θέμα είναι το κατά πόσον αποδεχόμαστε την υπόθεση για τον αμετάβλητο χαρακτήρα του ατομικού συμφέροντος σε κάθε

πράξη. Το να αποκαλέσει κανείς αυτό το είδος συμπεριφοράς ως ορθολογικό ή την οποιαδήποτε απόκλιση ως ανορθολογική, αφενός αυτό δεν επηρεάζει τη σημασία των κριτικών επιφυλάξεων που διατυπώθηκαν αφετέρου παράγει έναν αυθαιρέτως στενό ορισμό της ορθολογικότητας. Σε αυτήν την εργασία το ενδιαφέρον μας δεν αφορούσε το αν η ανθρώπινη συμπεριφορά περιγράφεται καλύτερα ως ορθολογική ή ως ανορθολογική. Η κύρια θέση μας ήταν η ανάγκη να γίνει κατανοητή η δέσμευση ως μέρος της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η δέσμευση δεν προϋποθέτει μια διαδικασία λογικής στάθμισης (reasoning), αλλά όμως δεν την αποκλείει· στην πραγματικότητα δε και στο μέτρο που πρέπει επί τη βάσει αξιών και ενστίκτων να κατανοήσουμε καλύτερα και να αξιολογήσουμε τις συνέπειες των πράξεών μας επάνω στους άλλους, ο σκοπός της λογικής στάθμισης θα πρέπει να διευρυνθεί. Προσπάθησα να αναλύσω τη δομική διεύρυνση της έννοιας της προτίμησης, διεύρυνση η οποία καθίσταται αναγκαία από εκείνη τη συμπεριφορά που βασίζεται στη λελογοισμένη αξιολόγηση της δέσμευσης. Οι προτιμήσεις ως ταξινομήσεις θα πρέπει να αντικατασταθούν από μια πιο πλούσια δομή, η οποία θα περιλαμβάνει τις μετα-ταξινομήσεις και άλλες συναφείς έννοιες.

Επιχειρηματολόγησα ακόμη εναντίον της προσέγγισης της ανθρώπινης συμπεριφοράς με τους όρους της παραδοσιακής διχοτόμησης ανάμεσα στον Εγωϊσμό και στα καθολικά ηθικά συστήματα (όπως ο Ωφελιμισμός). Ενδιάμεσες κοινωνικές ομάδες, ανάμεσα στο μεμονωμένο άτομο και το σύνολο, όπως η κοινωνική τάξη και η κοινότητα, αποτελούν την εστία πολλών ανθρώπινων δράσεων που εμπλέκουν τη δέσμευση. Κατά συνέπεια, η απόρριψη του Εγωϊσμού ως περιγραφής των ανθρώπινων κινήτρων δεν συνεπάγεται την αποδοχή κάποιας οικουμενικής ηθικής ως της βάσης της πραγματικής συμπεριφοράς. Μα ούτε και καθιστά τους ανθρώπους υπερβολικά ευγενείς υπάροξις.

Από την άλλη μεριά ασφαλώς η χρησιμοποίηση της λογικής στάθμισης δεν συνεπάγεται κάποιου είδους αξιοσημείωτη σοφία. Είναι χαρακτηρισικά τα λόγια του Robert Frost (Σ.τ.Μ.⁷) σε ένα χιουμοριστικό εγκώμιό του για το σύγχρονο οικονομολόγο:

‘Είναι τόσο αληθινό όσο και η προσφώνηση του Καίσαρα που ήταν Αυτοκράτωρ,

‘Οτι κανένας οικονομολόγος δεν ήταν ποτέ τόσο σοφός’.

‘Ισως μια παρόμοια διφορούμενη τιμή θα μπορούσε να αποδοθεί και στον οικονομικό άνθρωπο με τη δική μας τροποποιημένη σημασία του όρου. Εάν

λάμπει καθόλου, λάμπει σε σύγκριση – σε αντίθεση – με την κυρίαρχη εικόνα του ορθολογικού ηλίθιου.

Μετάφραση: Ιορδάνης Κ. Παπαδόπουλος

Σημειώσεις – Βιβλιογραφικές Αναφορές

Οι σημειώσεις του συγγραφέα υπέχουν και θέση βιβλιογραφικών αναφορών. Ακολουθούμε, έτσι, το σύστημα υποσημειώσεων της πρωτότυπης αγγλικής έκδοσης, και όχι το σύστημα σημειώσεων που επιβάλλουν οι κανόνες του *Επιστήμη και Κοινωνία* (Σ.τ.Μ.).

1. F.Y. Edgeworth, *Mathematical Psychics: An Essay on the Application of Mathematics to the Moral Sciences* (London, 1881), σ.16.

2. Edgeworth (1881), p.104. Στην πραγματικότητα, προχώρησε σε μερικές ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις για τα αποτελέσματα του 'νοθευμένου' εγωισμού, αποδεχόμενος ένας στοιχείο συμπάθειας μεταξύ των ανθρώπων. Αυτές τις παρατηρήσεις τις έχει ερμηνήσει και αναλύσει ο David Collard, 'Edgeworth's Propositions on Altruism', *Economic Journal* 85 (1975).

3. Edgeworth, σ.52.

4. Ibid., σσ.52-53.

5. H. Spencer, *The Data of Ethics* (London, 1879· συμπληρωμένη έκδοση, 1887), σ.238.

6. Βλ., ειδικώς, K.J. Arrow and F.H. Hahn, *General Competitive Analysis*, (San Francisco, 1971).

7. Edgeworth, σ.56.

8. Ibid., σ.82.

9. Εάν οι τωρινές πράξεις ενός ανθρώπου επηρεάζουν τη μελλοντική του ευημερία, τότε με βάση αυτήν την προσέγγιση τα μελλοντικά του συμφέροντα θα πρέπει να ορισθούν με τέτοιο τρόπο, ώστε να συμφωνούν με τους όρους με τους οποίους αποτιμώνται αυτά σήμερα. Γενικά μιλώντας, δεν υπάρχει κανένας λόγος να προϋποθέσουμε ότι τα μελλοντικά συμφέροντα ενός ανθρώπου, όπως αυτά αποτιμώνται σήμερα, θα συμπέσουν με τα συμφέροντά του, όπως θα αποτιμηθούν αυτά στο μέλλον. Αυτή η παρατήρηση προσθέτει μια επιπλέον διάσταση στο πρόβλημα, και είμαι ευγνώμων στον Derek Parfit, ο οποίος με έπεισε για τη θεωρητική σπουδαιότητα αυτού του ερωτήματος.

10. J. Butler, *Fifteen Sermons Preached at the Rolls Chapel* (London, 1726)· βλ. επίσης T. Nagel, *The Possibility of Altruism* (Oxford, 1970), σ.81.

11. Βλ. H.S. Houthakker, 'Revealed Preference and the Utility Function', *Economica* 17 (1950)· P.A. Samuelson, 'The Problem of Intergrability in Utility Theory', *Economica* 17 (1950).

12. Για τα κύρια αναλυτικά αποτελέσματα, βλ. M.K. Richter, 'Rational Choice', *Preference, Utility and Demand Theory*, ed. J.S. Chipman et al. (New York, 1971).

13. A.K. Sen, 'Behaviour and the Concept of Preference', *Economica* 40 (1973). Βλ. επίσης την πρόσφατη σημαντική μελέτη του S. Korner's, *Experience and Conduct* (Cambridge, 1971). Επίσης, T. Schwartz, 'Von Wright's Theory of Human Welfare: A Critique', υπό έκδοση στο P.A. Schlipp, ed., *The Philosophy of Georg Henrik von Wright*· T. Majumdar, 'The Concept of Man in Political Economy and Economics', πολυγραφημένο (Jawaharlal Nehru University,

New Delhi, 1976)· και F. Schick, 'Rationality and Sociality', πολυγραφημένο (Rutgers University, Philosophy of Science Association, 1976).

14. Βλ. T. Scitovsky, *The Joyless Economy: An Inquiry into Human Satisfaction and Consumer Dissatisfaction* (London and New York, 1976). Βλ. επίσης τη γενική κριτική της υπόθεσης περί της 'ορθολογικής' καταναλωτικής συμπεριφοράς του J.Kornai, *Anti- Equilibrium* (Amsterdam and London, 1971), κεφ. 11· και τη βιβλιογραφία για τα 'ψυχολογικά μοντέλα επιλογής', ειδικώς, D. McFadden, 'Economic Applications of Psychological Choice Models' (παρουσιάστηκε στο Τρίτο Παγκόσμιο Συνέδριο Οικονομετρίας, Αύγουστος 1975).

15. Βλ. H. Liebenstein, 'Allocative Efficiency vs x-Efficiency', *American Economic Review* 56 (1966). Επίσης τις κριτικές της παραδοσιακής υπόθεσης για τη μεγιστοποίηση του κέρδους στην επιχειρηματική συμπεριφορά, ειδικώς W.J.Baumol, *Business Behavior, Value and Growth* (New York, 1959)· R. Marris, *The Economic Theory of Managerial Capitalism* (London, 1964)· O. Williamson, *The Economics of Discretionary Behavior* (Chicago, 1967)· και A. Silberston, 'Price Behavior of Firms', *Economic Journal* 80 (1970), αναδημοσιευμένο σε Royal Economic Society, *Surveys of Applied Economics*, vol.1 (London, 1973).

16. Για τις απατούμενες συνθήκες συνέπειας ως προς τη θεώρηση της επιλογής με τους όρους μιας δυαδικής σχέσης, βλ. το κείμενό μου 'Choice Functions and Revealed Preference', *Review of Economic Studies* 38 (1971)· H.G. Herzberger, 'Ordinal Preference and Rational Choice', *Econometrica* 41 (1973)· K. Suzumura, 'Rational Choice and Revealed Preference', *Review of Economic Studies* 43 (1976)· S. Kanger, 'Choice Based on Preference', πολυγραφημένο (Uppsala University, 1976).

17. P.A. Samuelson, *The Foundation of Economics* (Cambridge, Mass., 1955), σ.90.

18. *Ibid.*, σ.91.

19. Οι πρόσφατες φιλοσοφικές κριτικές της ορθολογικής συμπεριφοράς περιλαμβάνουν μεταξύ άλλων και το έργο των M. Hollis and E.J. Nell, *Rational Economic Man* (Cambridge, 1975)· S.Wong, 'On the Consistency and Completeness of Paul Samuelson's Programme in the Theory of Consumer Behavior' (Ph.D. thesis, Cambridge University, 1975, υπό ολοκλήρωση). Βλ. επίσης την πραγματιστική κριτική του Kornai, *Anti- Equilibrium*, κεφ.11.

20. Βλ. A.K. Sen, 'Labour Allocation in a Co-operative Enterprise', *Review of Economic Studies* 33 (1966)· S.G. Winter, Jr., 'A Simple Remark on the Second Optimality Theorem of Welfare Economics', *Journal of Economic Theory* I (1969)· Collard, 'Edgeworth's Propositions'· G.C. Archibald and D. Donaldson, 'Non- paternalism and Basic Theorems of Welfare Economics', *Canadian Journal of Economics* 9 (1976).

21. G.B. Shaw, *Three Plays for Puritans* (Harmondsworth, 1966), σ.94.

22. Βλ. το κείμενό μου, 'Behaviour and the Concept of Preference', *Economica* 40 (1973)· και Shick, 'Rationality and Sociality'.

23. Βλ. J.S. Duesenberry, *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior* (Cambridge, Mass., 1949)· S.J. Prais and H.S. Houthakker, *The Analysis of Family Budgets* (Cambridge, 1955)· W.Gaertner, 'A Dynamic Model of Interdependent Consumer Behaviour', πολυγραφημένο (Bielefeld University, 1973)· R.A.Pollak, 'Interdependent Preferences', *American Economic Review* 66 (1976).

24. Βλ. E. Lindahl, *Die Gerechtigkeit der Besteuerung* (Lund, 1919), μεταφρασμένο σε R.A. Musgrave and A. Peacock, *Classics in the Theory of Public Finance* (London, 1967)· P.A. Samuelson, 'The Pure Theory of Public Expenditure', *Review of Economic Studies* 21 (1954)· R. Musgrave, *The Theory of Public Finance* (New York, 1959)· L. Johansen, *Public Economics* (Amsterdam, 1966)· D.K. Foley, 'Lindahl's Solution and the Core of an Economy with Public Goods', *Econometrica* 38 (1970)· E. Malinvaud, 'Prices for Individual Consumption, Quantity Indicators for Collective Consumption', *Review of Economic Studies* 39 (1972).

25. T. Groves and J. Ledyard, 'Optimal Allocation of Public Goods: A Solution to the 'Free Rider Problem'', Discussion Paper No. 144 (Center for Mathematical Studies in Economics and Management Science, Northwestern University, 1975)· J. Green and J.J. Laffont, 'On the Relation of Preference for Public Goods', Technical Report No. 140 (Institute for Mathematical Studies in the Social Sciences, Stanford University, 1974). Βλ. επίσης J. Dreze and D. De la Vallee Poussin, 'A Tatonnement Process for Public Goods', *Review of Economic Studies* 38 (1971)· E. Malinvaud, 'A Planning Approach to the Public Goods Problem', *Swedish Journal of Economics* 73 (1971)· V.L. Smith, 'Incentive Compatible Experimental Processes for the Provision of Public Goods' πολυγραφημένο (Economic Society Summer Meeting, Madison, 1976).

26. Βλ. J. Ledyard and D.J. Roberts, 'On the Incentive Problem for Public Goods', Discussion Paper No. 116 (CMSEMS, Northwestern University, 1974). Βλ. επίσης L. Hurwicz, 'On Informationally Decentralized Systems', σε R. Radner and B. McGuire, *Decisions and Organizations* (Amsterdam, 1972).

27. Βλ. Θεώρημα 4.2 σε Groves and Ledyard, 'Optimal Allocation of Public Goods'.

28. L. Johansen, 'The Theory of Public Goods: Misplaced Emphasis' (Institute of Economics, University of Oslo, 1976). Βλ. επίσης J.J. Laffont, 'Macroeconomic Constraints, Economic Efficiency and Ethics', πολυγραφημένο (Harvard University, 1974)· P. Bohm, 'Estimating Demand for Public Goods: An Experiment', *European Economic Review* 3 (1972).

29. A. Gibbard, 'Manipulation of Voting Schemes: A General Result', *Econometrica* 41 (1973)· M.A. Satterthwaite, 'Strategy-proofness and Arrow's Conditions', *Journal of Economic Theory* 10 (1975)· D. Schmeidler and H. Sonnenschein, 'The Possibility of Non-manipulable Social Choice Functions' (CMSEMS, Northwestern University, 1974)· B. Dutta and P.K. Pattanaik, 'On Nicely Consistent Voting Systems' (Delhi School of Economics, 1975)· P.K. Pattanaik, 'Strategic Voting without Collusion under Binary and Democratic Group Decision Rules', *Review of Economic Studies* 42 (1975)· B. Peleg, 'Consistent Voting Systems' (Institute of Mathematics, Hebrew University Jerusalem, 1976)· A. Gibbard, 'Social Decision, Strategic Behavior, and Best Outcomes: An Impossibility Result', Discussion Paper No. 224 (CMSEMS, Northwestern University, 1976).

30. Βλ. A.K. Sen, *Collective Choice and Social Welfare* (Edinburgh and San Francisco, 1970), σ.195.

31. Βλ. τη συζήτηση του Ragnar Frisch για την ανάγκη 'ένος ρεαλιστικού θεωρητικού θεμέλιου για την κοινωνική πολιτική' στο κείμενο του 'Samarbeid mellom Politikere og Okonometrikere om Formuleringen av Politiske Preferenenser' (Socialøkonomen, 1971). Είμαι ευγνώμων στον Leif Johansen για το ότι μετέφρασε για μένα τα σχετικά χωρία). Βλ. επίσης J.A. Mirrlees, 'The Economics of Charitable Contributions', Econometric Society European meeting (Oslo, 1973).

32. Βλ. A. Fox, *Beyond Contract: Work, Power and Trust Relations* (London, 1974)· H.G.

Nutzinger, 'The Firm as a Social Institution: The Failure of a Contractarian Viewpoint', Working Paper No. 52 (Alfred Weber Institute, University of Heidelberg, 1976).

33. Cf. 'Δεν ... θα πρέπει να ξεχάσουμε την έκταση στην οποία η συμβατική θεωρία αγνοεί το πώς και το γιατί η εργασία οργανώνεται και εδραϊώνεται ακριβώς με τον τρόπο που αυτό συμβαίνει' αυτό, δηλαδή, το οποίο θα μπορούσε να ονομασθεί ως οι 'κοινωνικές σχέσεις' της παραγωγικής διαδικασίας', R.A. Gordon, 'Rigor and Relevance in a Changing Institutional Setting', Presidential Address, *American Economic Review* 66 (1976). Βλ. επίσης R. Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society* (Stanford, 1959): O.E. Williamson, 'The Evolution of Hierarchy: An Essay on the Organization of Work', Fels Discussion Paper No. 91 (University of Pennsylvania, 1976): και S.A. Marglin, 'What Do Bosses Do? The Origins and Functions of Hierarchy in Capitalist Production', *Review of Radical Political Economics* 6 (1974).

34. 'Η Απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής του Κινέζικου Κομμουνιστικού Κόμματος για τη Μεγάλη Προλεταριακή Πολιτιστική Επανάσταση', αναδημοσιευμένη σε Joan Robinson, *The Cultural Revolution in China* (Harmondsworth, 1969). Βλ. επίσης A.K. Sen, *On Economic Inequality* (Oxford, 1973): και C. Riskin, 'Maoism and Motivation: A Discussion of Work Motivation in China', *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 1973.

35. B.L. Williamson, 'The Evolution of Hierarchy', για μια κριτική ανάλυση της πρόσφατης βιβλιογραφίας σε αυτό το θέμα.

36. J. Harsanyi, 'Cardinal Welfare, Individualistic Ethics, and Interpersonal Comparisons of Utility', *Journal of Political Economy* 63 (1955), σ.315.

37. *Ibid.*, σσ.315-316.

38. Σημειώστε ότι για τον Harsanyi 'οι προτιμήσεις ενός ατόμου ικανοποιούν αυτήν την αξίωση της διυποκειμενικότητας, με την προϋπόθεση ότι δείχνουν ποια κοινωνική κατάσταση θα επέλεγε το άτομο, αν δεν ήξερε όχι μόνο το ποια θα ήταν η γενική του θέση στη νέα επιλεγμένη κοινωνική διευθέτηση (όπως και σε οποιαδήποτε εναλλακτική διευθέτηση) αλλά επιπλέον είχε και ίσες πιθανότητες να καταλάβει την οποιαδήποτε κοινωνική θέση στη νέα κοινωνική διευθέτηση, από την υψηλότερη έως τη χαμηλότερη' (σ.316).

39. A.K. Sen, 'Choice, Orderings and Morality', σε S. Korner, ed., *Practical Reason* (Oxford, 1974). Βλ. επίσης το αντεπιχείρημα του J. Watkins, αλλά και τη δική μου απάντηση στον ίδιο τόμο και R.C. Jeffrey, 'Preferences among Preferences', *Journal of philosophy* 71 (1974): K. Binmore, 'An Example in Group Preference', *Journal of Economic Theory* 10 (1975): και B.A. Weisbrod, 'Toward a State-Preference Model of Utility Function Preference: A Conceptual Note', πολυγραφημένο (University of Wisconsin, 1976).

40. Αυτό προϋποθέτει κάποια ανεξαρτησία μεταξύ των στοιχείων που επηρεάζουν το συνολικό επίπεδο ευημερίας, κάτι που συνεπάγεται κάποιο είδος 'διαχωρισμού'. Βλ. W.M. Gorman, 'Tricks with Utility Functions', σε M. Artis and A.R. Nobay, eds., *Essays in Economic Analysis* (Cambridge, 1975).

41. Βλ. fn.16 υπεράνω.

42. Αυτό το αποτέλεσμα, όπως επίσης και μερικά ακόμη σχετικά αποτελέσματα, εμφανίστηκαν στις συζητήσεις μας με τον Ken Binmore το 1975, αλλά ένα σχεδιασμένο κοινό άρθρο, στο οποίο θα καταγράφαμε αυτά τα αποτελέσματα, δεν έχει ακόμη, αλλοίμονο, γραφτεί. Περιοσσότερη δουλειά πάνω σε αυτό το ζήτημα γίνεται αυτήν την περίοδο και από τον R.Nader-Ispahani.

43. Βλ. Sen, 'Choice, Orderings and Morality': επίσης και Sen, 'Liberty, Unanimity and Rights', *Economica* 43 (1976). Σημειώστε, επιπλέον, τη συνάφεια αυτής της δομής στην ανά-

λωση της μερικότητας της έννοιας της ελευθερίας με τους όρους της δυνατότητας να κάνει κανείς αυτό που *πραγματικά επιθυμεί*. Cf. 'Εάν διαπιστώσω ότι είμαι ικανός να κάνω λίγα ή τίποτα απ' όσα επιθυμώ, το μόνο που είναι αναγκαίο να κάνω για να είμαι ελεύθερος είναι να προχωρήσω είτε σε περιτολή είτε και σε εξάλειψη των επιθυμιών μου. Εάν ένας τύραννος (ή ένας κρυφός χειραγωγός) καταφέρει να συνηθίσει τα υποκειμένα του (ή τους καταναλωτές) στο να χάνουν τις αρχικές δικές τους επιθυμίες και να ενοστερνίζονται ('να εσωτερικεύουν') τη μορφή της ζωής που έχει επινοήσει για αυτούς, θα έχει επιτύχει, υπό το πρίσμα αυτού του ορισμού, να τους απελευθερώσει'. I. Berlin, 'Two Concepts of Liberty', σε *Four Essays on Liberty* (Oxford, 1969), σσ.139-140.

44. Βλ. R.D. Luce and H. Raiffa, *Games and Decisions* (New York, 1958)· A. Rapoport and A.M. Chammah, *Prisoner's Dilemma: A Study in Conflict and Cooperation* (Ann Arbor, 1965)· W.G. Runciman and A.K. Sen, 'Games, Justice and the General Will', *Mind* 74 (1965)· N. Howard, *Paradoxes of Rationality* (Cambridge, Mass., 1971).

45. Βλ. Runciman and Sen.

46. Βλ. για παράδειγμα, L.B. Lave, 'An Empirical Approach to the Prisoner's Dilemma Game', *Quarterly Journal of Economics* 76 (1962), και Rapoport and Chammah, *Prisoner's Dilemma*.

47. Rapoport and Chammah, σ.29.

48. Sen, 'Choice, Orderings and Morality'. Βλ. επίσης K. Baier, 'Rationality and Morality' και A.K. Sen, 'Rationality and Morality: A Reply', και τα δύο υπό έκδοση στο *Erkenntnis*· K. Baier, *The Moral Point of View* (Ithaca, 1958)· και την ανάλυση του Fred Schick, 'Rationality and Sociality'.

49. Για τη φύση της 'συνεπειοκρατίας' και τα προβλήματα που έχει δημιουργήσει, βλ. B. Williams, 'A Critique of Utilitarianism', σε J.J. Smart and B. Williams, *Utilitarianism: For and Against* (Cambridge, 1973).

50. H. Sidgwick, *The Method of Ethics* (London, 1874· 7th ed., 1907), σσ.418-419. Βλ. επίσης την εντυπωσιακή έκθεση εκ μέρους του T. Nagel της θέσης ότι 'ο αλτρουϊσμός ο ίδιος εξαρτάται από την αναγνώριση της πραγματικότητας της ύπαρξης άλλων προσώπων, και την ισοδύναμη ικανότητα να θεωρήσει κανείς τον ίδιο του τον εαυτό απλώς ως ένα άτομο μεταξύ των πολλών άλλων ατόμων'. *The Possibility of Altruism*, σ.1.

Σημειώσεις του μεταφραστή

1. Δεν θα ήταν μεγάλη υπερβολή να θεωρήσουμε το έργο του ως συνώνυμο των *Οικονομικών της Ευημερίας* (Welfare Economics), έργο που τυγχάνει της αναγνωρίσεως του συνόλου της επιστημονικής κοινότητας. Ο Sen προχώρησε από τη δεκαετία ήδη του 1970 στη σύζευξη της *θεωρίας της κοινωνικής επιλογής* και της έννοιας της *οικονομικής ανάπτυξης*, διαρρηγνύοντας έτσι τους φραγμούς ανάμεσα στη μαθηματικοποιημένη 'υψηλή θεωρία', των παραδοσιακών οικονομικών μοντέλων, και τα 'πραγματικά-καθημερινά οικονομικά'. Η εμπειρική του έρευνα τον οδήγησε, νωρίς, στο να διαπιστώσει και να καταδείξει τις αντιφάσεις οι οποίες ενέχονται στην ατομική ορθολογικότητα και την έννοια του ορθολογικού ηδονιστή (rational hedonist), έννοιες κυρίαρχες στην οικονομική θεωρία. Η έρευνά του, όμως, τον οδήγησε παράλληλα στο να επιστημάνει ένα από τα κεντρικά προβλήματα των Οικονομικών της Ευημερίας, την αδυναμία, δηλαδή, σύγκρισης των επιπέδων διαπροσωπικής ωφέλειας.

Στο *Collective Choice and Social Welfare* (1970) απέδειξε ότι όχι μόνο αυτή η έννοια συγκρισιμότητας είναι το θεμέλιο των Οικονομικών της Ευημερίας αλλά και ότι το περίφημο 'Arrow Impossibility Theorem' είτε καταπίπτει χωρίς αυτήν τη θεμελιώδη προϋπόθεση είτε ότι το θεώρημα είναι κενό περιεχομένου, αν συμπεριληφθεί αυτή η προϋπόθεση. Σε συνάφεια με το υπό μετάφραση κείμενο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο Sen την ίδια περίοδο στο 'The Impossibility of a Paretian Liberal', *JPE*, 1970 επιχειρηματολόγησε επιτυχώς περί της μη ουδετερότητας των Παρετιανών κριτηρίων βελτιστοποίησης, καταδεικνύοντας μάλιστα ότι αυτά αντιβαίνουν ως προς την έννοια του 'Φιλελευθερισμού', όπως ορίστηκε αυτή από τον J.S.Mill.

Όμως, ο Sen δεν είναι ένας ακαδημαϊκός με τη στενή έννοια του όρου 'τουναντίον. Το *Guidelines for Project Evaluation* το οποίο συνέγραψε με τους P. Dasgupta και S. Marglin (1972) αποδείχθηκε πολύτιμο για τη χάραξη πολιτικών για την ανάπτυξη ειδικώς του Τρίτου Κόσμου όχι μόνο εκ μέρους του O.H.E. αλλά και άλλων διεθνών οργανισμών. Στις κατοπινότερες εκδόσεις του έργου του αφενός έγινε εμφανής η εμπλοκή του Sen με τον ηθικό και πολιτικό φιλοσοφικό λόγο, ώστε δικαίως να μπορεί να θεωρηθεί ως ένας από τους σημαντικότερους οικονομικούς φιλοσόφους που συνέβαλαν στην αναγέννηση της πολιτικής οικονομίας, αφετέρου κατέστη ακόμη πιο διαγνής ο συνδυασμός της συνεπειοκρατικής (consequentialist) του θεώρησης με το ενδιαφέρον του για τα ζητήματα της κοινωνικής ισοτιμίας και της δικαιοσύνης. Από την πλούσια εργογραφία του αναφέρουμε ενδεικτικά: *On Economic Inequality* (1973), *Poverty and Famines* (1981), *Utilitarianism and Beyond* (co-ed. με τον Bernard Williams) (1982), *Choice, Welfare and Measurement* (1982), *Commodities and Capabilities* (1985), *The Standard of Living* (1987), *On Ethics and Economics* (1987), *The Political Economy of Hunger* (1990, 1991), *The Quality of Life* (co-ed. με την Martha Nussbaum) (1993), *On Economic Inequality* (1997), *Development as Freedom* (1999).

2. Ο Francis Ysidro Edgeworth (1845-1926), την περίοδο της Βικτωριανής Αγγλίας διέτελε ανάμεσα σε άλλα λέκτορας λογικής, και καθηγητής οικονομικών και στατιστικής στο King's College του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, καθώς επίσης και Fellow στο All Souls College του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης. Ο Robert L. Heilbroner στο βιβλίο του *Οι Φιλόσοφοι του Οικονομικού Κόσμου* (2000, Κριτική, Αθήνα) καταγράφει γλαφυρά για τον Edgeworth τα ακόλουθα: 'Ωστόσο, τον Έτζγουορθ δεν τον ενδιέφεραν τα οικονομικά επειδή αιτιολογούσαν ή εξηγούσαν τον κόσμο, ούτε επειδή άνοιγαν καινούργιους ορίζοντες, λαμπερούς ή ζοφερούς για το μέλλον. Αυτή η ιδιόρρυθμη ψυχή γοητεύθηκε επειδή τα οικονομικά ασχολούνταν με ποσότητες και γιατί ό,τι είχε σχέση με ποσότητες μπορούσε να μεταφραστεί σε μαθηματικά! ... Για να φτιαχτεί ένας τέτοιος μαθηματικός καθρέφτης της πραγματικότητας, ήταν προφανές πως ο κόσμος έπρεπε να απλοποιηθεί. Η απλοποίηση του Έτζγουορθ συνοψιζόταν στην εξής υπόθεση: ο κάθε άνθρωπος είναι μια μηχανή απόλαυσης. Ο Τζέρεμι Μπένθαμ είχε συλλάβει πρώτος αυτή την ιδέα στις αρχές του 19^{ου} αιώνα και την είχε ονομάσει 'Λογισμός δημιουργίας εντυχίας' (Felicific Calculus), μια φιλοσοφική θεώρηση της ανθρωπότητας σαν ένα πλήθος από ζωντανές αριθμομηχανές για τον υπολογισμό κερδών και ζημιών, μηχανές που η καθεμιά δεν κάνει τίποτα άλλο απ' το να επιδιώκει τη μεγιστοποίηση της απόλαυσης. Σ' αυτή τη γενική φιλοσοφία, ο Έτζγουορθ πρόσθεσε τώρα την ακριβεία των μαθηματικών ... Γιατί, αν η οικονομική επιστήμη οριζόταν ως μελέτη των ανθρώπινων μηχανισμών απόλαυσης που ανταγωνίζονται για το μερίδιό τους από το συνολικό απόθεμα απόλαυσης της κοινωνίας, τότε θα μπορούσε να καταδειχτεί -με όλο το αδιάσειστο βάρος του διαφορικού λογισμού- ότι σ' έναν κόσμο τέλειου ανταγωνισμού κάθε μηχανή απόλαυσης θα

επιτύχανε τη μέγιστη ποσότητα απόλαυσης που μπορεί να απονεμίει η κοινωνία ... [Η θεώρηση του Έτζγουορθ προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις]ο Χένρι Σίτζγουικ, σύγχρονος του Έτζγουορθ και μαθητής του Τζον Μίλλ, ανακοίνωσε οργισμένος ότι έτρωγε το δείπνο του όχι επειδή είχε αθροίσει τις ικανοποιήσεις που θα απολάμβανε από την τροφή, αλλά επειδή η πεινούσε' (σσ. 237-240).

3.Ο Henry Sidgwick (1838-1900) ήταν ένας από τους κορυφαίους βρετανούς φιλοσόφους. Το έργο του *Methods of Ethics* (1874) θεωρείται ως το πλέον σημαντικό σύγγραμμα ηθικής φιλοσοφίας στον αγγλοσαξωνικό κόσμο του 19^{ου} αιώνα. Αποπειράθηκε να συνδυάσει τον ωφελιμισμό του J.S. Mill και την έννοια της κατηγορικής προσταγής του I. Kant, προτείνοντας ένα σύστημα 'οικουμενικού ηδονισμού', το οποίο θεωρούσε ότι αποτελεί λύση στη σύγκρουση συμφερόντων και απολαύσεων των ανθρώπων. Ο Sidgwick λογιζόταν και ως ο τελευταίος Ρικαρτιανός οικονομολόγος της εποχής του, ενώ ήταν ο πρώτος που επεσήμανε ότι οι εξωτερικότητες αποτελούν πηγή αποτυχίας της θεωρίας της αγοράς. Το χαρακτηριστικότερο, ίσως, έργο του για την οικονομική είναι το *Principles of Political Economy* (1883). Κατά τον Alasdair MacIntyre κανένας δεν εξέφρασε τόσο καλά την ηθική κατάσταση του 19^{ου} αιώνα όσο ο Henry Sidgwick (Βλ. Alasdair MacIntyre (1967) *A Short History of Ethics*, Routledge: London: 243-244).

4. Ο Sen αναφέρεται, όπως έχει πει και σε προηγούμενο σημείο, στο έργο των K.J. Arrow and F.H. Hahn (1971) *General Competitive Analysis*, Holden-Day: San Francisco.

5. Αποδίδουμε τον αγγλικό όρο 'commitment' ως δέσμευση. Στη γερμανική μετάφραση αυτός ο όρος αποδίδεται με 'verantwortliche Verpflichtung', δηλαδή ως 'υπεύθυνη υποχρέωση'. Θεωρούμε ότι η απόδοση του όρου ως 'δέσμευση' βοηθά καλύτερα στην κατανόηση των αναλύσεων που ακολουθούν.

6. Ο Leif Johansen (1908 -) είναι διακεκριμένος Σουηδός οικονομολόγος. Αναφέρουμε ενδεικτικά τα ακόλουθα έργα του: *A Multi-Sectoral Study of Economic Growth* (1960), *Public Economics* (1965), *Production Functions: An Integration of Micro and Macro, Short-Run and Long-Run Aspects* (1972), *Lectures on Macroeconomic Planning* (1978).

7. Πρόκειται για τον πολυβραβευμένο Αμερικάνο ποιητή (1874-1969), νικητή δύο φορές του Βραβείου Pulitzer, το 1924 και το 1943 αντίστοιχως.